

RIG

ÅRGÅNG 32
1949 HÄFTE 3

UR INNEHÅLLET:

Heribert Seitz:

Souvenirer och politik år
1772

Gösta von Schoultz:

En grupp nordiska medeltids-
kistor och deras paralleller

Sigfrid Svensson:

Hembygdsundervisningen i
den nya skolreformen

K. Rob. V. Wikman:

Textkritik och folktro-
tolkning

Recensioner

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN
FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET
OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

REDAKTION: GÖSTA BERG
GÖSTA VON SCHOULTZ

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare: museilektorn, fil. lic.
Mats Rehnberg, skattmästare: direktören *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,
redaktionssekreterare: intendenten, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Nordiska museet, Stockholm, tel. 67 00 80.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,
tel. 67 00 80 (fru M. Rosén). Års- och prenumerationsavgift i
Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen,
i februari, april, september och november.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

*Souvenirer och politik år 1772**

Av Heribert Seitz

Strax efter dramat på Stockholms slott onsdagen den 19 augusti 1772 skrev Gustav III till sin förtrogna, grevinnan Septimanie d'Égmont — hon var den första han personligen ville meddela den sensationella nyheten — ”jag har avfattat en grundlag som befäster konungens makt utan att förhindra folkets inflytande i den grad, som våra forna lagar tilläto det...”¹

I den allegori över regimskiftet, som målats av Hugues Taraval, har på ett påfallande sätt de hyllande undersåtarna ikläts de fattigas skepnad.

Utän att äga annat än det tillfälligt utplockade fragmentets värde kan det nämnda på två vitt skilda sätt symbolisera vad konungen ville låta gälla som en av statsvälvningens följder. Denna skulle komma hela folket, även de enklaste av hans undersåtar, till godo: en ny patriarkalisk regim i Gustav Vasas och Gustav II Adolfs anda skulle skänka landet välsignelse. Balansen mellan de motstridiga statsmakterna skulle återställas,

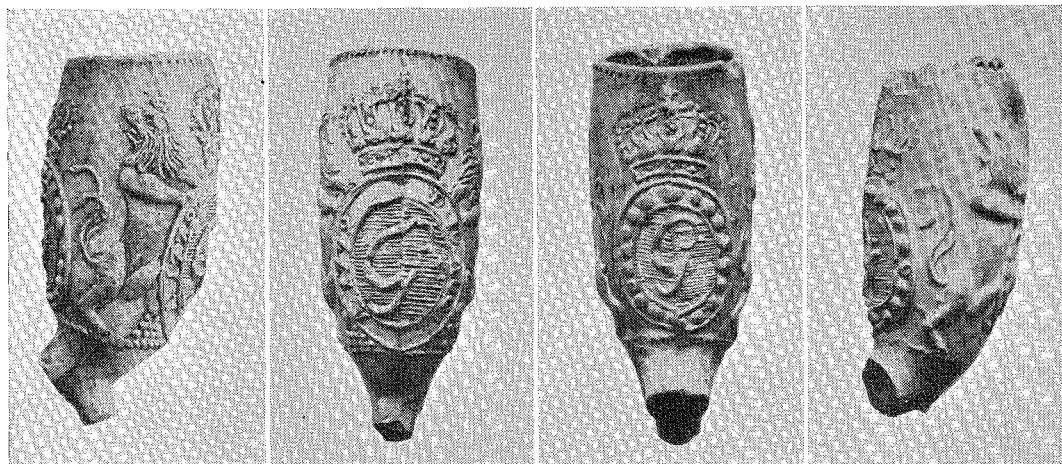
den gångna tidens vilda partistrider skulle vara glömda. Individens ohämmat visade egennytta, alltför illa dold under statsnyttans täckmantel, hade tvingats sluta sitt spel. Så gingo önsketankarna om endräkt och ett lyckligt folk hösten detta betydelsefulla år och ännu långt därefter.

De konstitutionella följderna av omvälvningen, sådana de med tiden i verkligheten kommo att te sig, skola emellertid i detta sammanhang lämnas därhän. I stället må här erinras om den moderna propagandaapparat Gustav III använde sig av, då han i intim anknytning till sitt blixtnabba omdaningsverk ville göra sig populär, skapa en good will för sig personligen, nu landets verkliga regent. Men också för landets nya styrelse, som fränryckts de mäktiga ständerna. *Folkgunsten* skulle komma att bli ovärderlig för den revolterande monarken, främst under den närmaste, kritiska tiden. Det gällde att uppamma och fasthålla den. Ständigt skulle undersåtarna bokstavligt talat ha för ögonen, vad deras konung uträttat för att rädda landet från splittring, korrupktion och yttre fiender.

Vad som i det följande kommer i brännpunkten kan kanske i detta storpoli-

* Originalmanuskriptet till denna uppsats ingår i den handskrivna festskrift, som överlämnades till Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom på 60-årsdagen den 8 februari 1949.

¹ B. Hennings, Grevinnan d'Égmont och Gustav III, 1920, s. 256.

1—4. Huvuden till lerpipor, tillverkade med anledning av statskuppen den 19 augusti 1772. — 1—3. Nordiska museet inv.-nr 18.895, 82.612, 81.646. 4. Tillhör friherre A. Giertta, Munsö.

1—4. Bowls of clay pipe made to commemorate the coup d'état of 19th August, 1772.

tiska sammanhang synas betydelselöst, men det är ingalunda säkert att så verkligen varit fallet. Vi skola stanna inför en föremålsgrupp, som tillkommit just med anledning av statsvälvningen, föremål som under alla förhållanden ha sitt kulturhistoriska värde, men i sanning också sitt psykologiska.

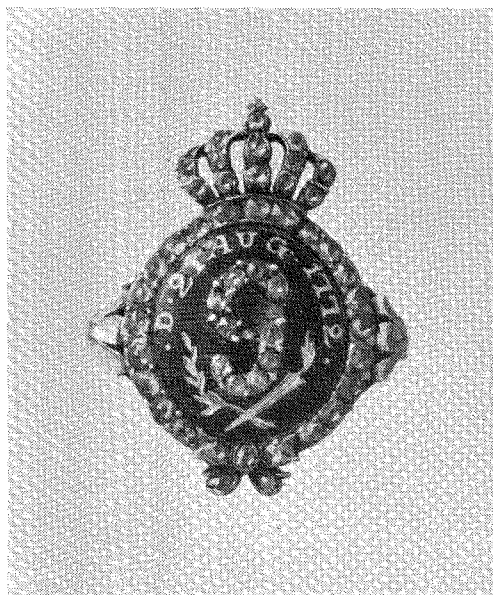
När Gustav III ville låta den omstörtande händelsen hugfästas, tog han med god blick för det mänskliga psyket i hög grad den romantiska souvenirn till hjälp och han såg härvidlag noga till att han nådde djupt ned i samhället. Med full förståelse för värdet av en propaganda, som arbetade även med de obetydligaste detaljer, skapades sålunda en serie minnesföremål av vitt skilda slag, vilka alla ha det gemensamt att de bära revolutionsdagens datum och konungens bild eller monogram klart angivna. Det är uppenbart, att utformningen av dessa föremål medvetet tagit sikte på en spridning inom alla samhällsklasser: för den stora massan fanns den lättåtkomliga krit-

pipan, som ständigt erinrade rökaren om den betydelsefulla dagen, för det mera inflytelserika befolkningsskiktet funnos dyrbarare ting, ringar, silverpjäser och dosor. Men det fanns även exklusivare saker: äkta kinesiskt porslin. Naturligtvis saknades ej heller medaljen. En uppgift att konungen även utdelat värjor i detta sammanhang har ej kunnat verifieras.⁹ Förmodligen ha de värjor Gustav III utdelat under 1788—90 års krig som erkänsla för mandom och tapperhet uppfattats som "revolutionsvärjor". Dessa bära nämligen kungens gyllene monogram mot oval blåemaljerad botten i likhet med t. ex. ringarna och porslinet, men de sakna datum, något som är obligatoriskt för souvenirerna från statsvälvningen.

Intressantast i sammanhanget är utan tvekan tobakspipan. Här hade med tanke på möjligheten till en verklig spridning valts en omåttligt populär tingest, som dessutom betingade lägsta möjliga pris. Kritpipan, som formas av den finslam-

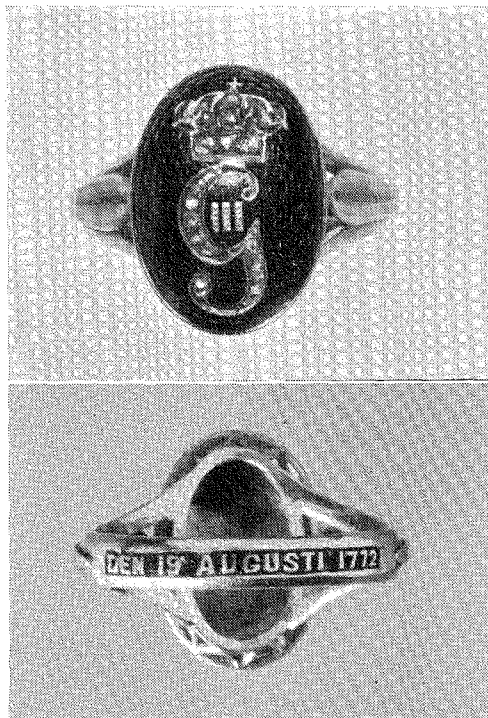
made, vita pipleran och gjutes i form, hade kommit till Sverige redan i samband med de holländska förbindelserna under 1600-talets förra hälft och importerades därefter både från Holland och England; importen omfattade snart även leran. Kritpipan eller lerpipan betraktades som en ren förbrukningsartikel. Man inköpte dem ej ens i minuthandeln styckvis, utan som regel i dussintal. Gemene man bar de bräckliga donen ofta instuckna i hattbrättet för att kunna ha dem lättillgängliga och ändå relativt skyddade.² Georg Stiernhielm säger om fru Lustas son, "Ruus heeter han", att han

² Jfr under Tobakspipa i Nord. familjebok (3:e uppl.) samt där angivna källor.

5. Ring med Gustav III:s monogram, utförd till minne av den nya regeringsformens antagande av riksdagen den 21 augusti 1772. Klacken besatt med diamanter (rosenstenar). — K. Livrustkammaren 33/28.

5. Ring bearing the monogram of Gustavus III, made to commemorate the adoption of the new Constitution by the Riksdag on 21st August, 1772. The bezel is mounted with rose diamonds.

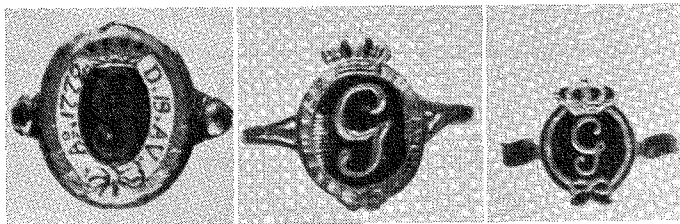

6—7. Revolutionsring med kungamonogrammet i små rosenstenar och ordningsiffran III i guld. På ringens baksida datum för den 19 augusti 1772. — Kungl. Slottet, Kon. Gustav V:s och drott. Victorias stiftelse nr 1.

6—7. "Revolution" ring bearing the royal monogram in small rose-diamonds and the figure III in gold. On the back of the ring is inscribed the date 19th August, 1772.

hade med sig "en rulla Tabaak". Runt hjässan bar han en krans av humle och vindruvor "och pijpor i krantzen".³ Att bära lerpiporna i samband med huvudbonaden har tydligen varit sed länge, även om det ej alltid skett enligt herr Ruus' metod. De förvarades också i etuier, som då vanligen rymde ett flertal. På krogar och värdshus serverades den stoppade lerpipan till ölet. Gick den sönder, vilket ofta hände, tog man en ny på den särskilda piphylla, som alltid

³ Hercules (1647), rad 45.

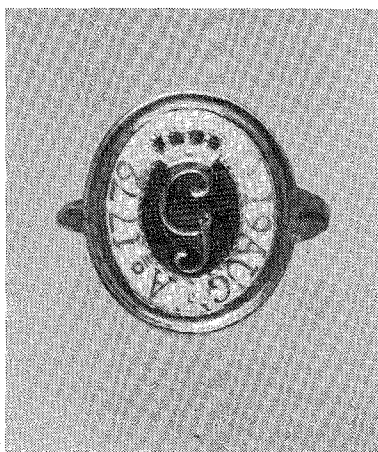

8—10. Ringar med Gustav III:s monogram i guld, utförda till minne av statskuppen den 19 augusti 1772. — Hallwylska museet, grupp 46: Ca 32, 72 och 83.

8—10. Rings bearing the monogram of Gustavus III in gold, made to commemorate the coup d'état of 19th August, 1772.

fanns i gästens närhet.⁴ Det var otvivelaktigt ur propagandasynpunkt ett lyckat grepp och dessutom åtminstone i Sverige

⁴ A. Pettersen, Pipefabrikken på Bragernes och dens grundlegger Jacob Boy (Drammens Museums Årbok 1938—1943), 1944, s. 9. Se även C. Krantz, Den svenska pipboken, 1946, s. 42. Intendent M. Rehnberg har betr. kritpipans mera allmänna förekomst i Sverige meddelat förf. följande källor: J. Sundblad, Gammaldags bruk, 1881, s. 96; G. Hultgren, Livet i Vadsbo under 1800-talet, 1939, s. 108; K. E. Forsslund, Med Dalälven..., I: 9, 1923, s. 102; III: 3, 1931, s. 252; C. Lundin och A. Strindberg, Gamla Stockholm, 1882, s. 47.

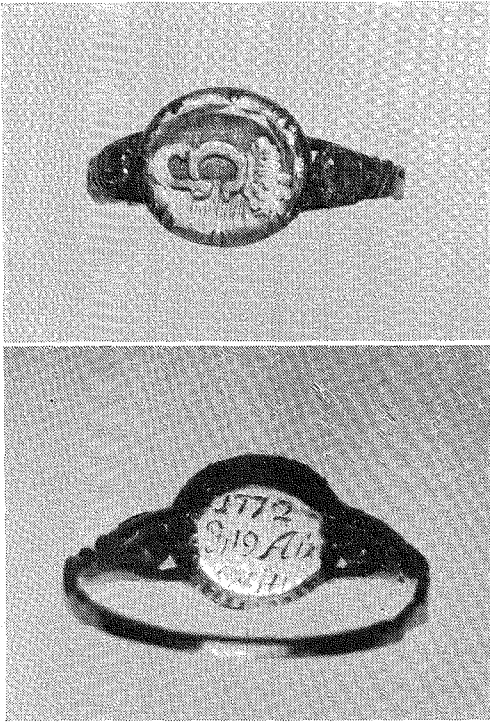

11. Ring med Gustav III:s monogram i guld, utförd till minne av statskuppen den 19 augusti 1772. — Nationalmuseum 62/1940.

11. Ring bearing the monogram of Gustavus III in gold, made to commemorate the coup d'état of 19th August, 1772.

något för tiden alldeles nytt att låta dessa gemene mans vardagsting bli bärrare av en propaganda och t. o. m. en propaganda för inrikespolitiken. Dessa pipor måste ha tillverkats massvis och förekommit spridda över alla delar av landet. Några äro alltjämt bevarade, låt vara i ett tämligen begränsat antal, och tyvärr véterligen alltid i fragmentariskt skick; det smala skaftet har ej kunnat stå mot tidens hårda tand. Att de ej numera finnas annat än "styckevis" beror naturligt nog på att de aldrig ansetts värda att bevara över huvud taget. En kritpipa tar och kastar man med samma lätta sinne.

Nordiska museet äger tre huvud till "revolutionspipor", varav ett härstammar från Stockholm (Djurgården), ett har påträffats i Arboga och ett i Klacka-Lerberg (Örebro län). I Stockholms stadsmuseum förvaras två, båda påträffade i stadens jord. Våren 1948 hittades på en åker vid Väsby, Munsö, ett piphuvud, som äges av friherre Adam Gierffa därstädes. Det nämnda utgör självfallet endast en antydning om det bestånd, som trots allt torde vara i behåll i landet. Samtliga de påträffade visa ett tämligen smalt huvud, 4,5 cm högt och med en inre diameter av omkr. 17 mm.

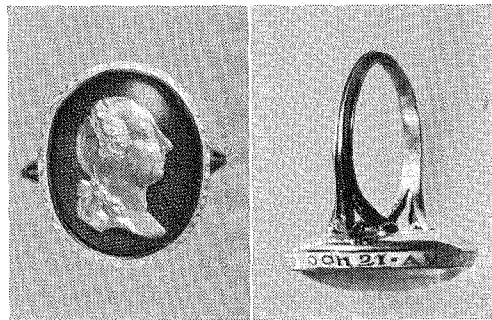
12—13. Revolutionsring med liggande monogram på botten av ljusblått siden, plattan täckt av bergkristall med diamantslipad kant. Datum för statsvälvningen är graverat på plattans baksida. — Kungl. Slottet, H. M. Konungens samling nr 273.

12—13. "Revolution" ring bearing monogram on a base of light blue silk, the bezel encrusted with rock crystals. The date of the coup d'état is engraved on the back of the bezel.

Vid gjutningen ha piphuvudena givits en reliefornering, som på framsidan består av en krönt oval sköld med ett G och omskrift "A: 1772 D. 19 AUG.". Skölden flankeras av två lejon som sköldhållare. Baksidan visar likaledes en krönt oval sköld med G. Omskriften är dock här ersatt med en pärlstav (bild 1—4).

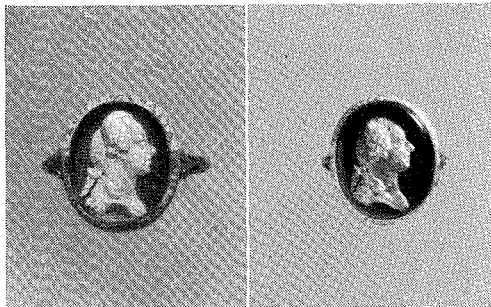
Från den billiga, i tusental brukade kritpipan är steget ganska långt till de exklusiva guldringarna, som en gång fyllt samma uppgift, ehuru i andra samhälls-

skikt. Av allt att döma ha piporna ej varit någon gåva av kungen till sina trogna undersåtar. Sannolikt har han tagit initiativet och kanske till en början även låtit dela ut ett antal t. ex. till krogar och värdshus, vilka efter hand under den entusiastiska stämningen hösten 1772 och tiden därefter själva anskaffat de helt säkert populära tingestarna. Om piporna av allt att döma endast haft en utformning, så uppträda ringarna i desto flera. Här torde det i regel också vara fråga om personliga gåvor från Gustav III, om ynnestbevis till särskilt förtjänta. Att döma av dem som hittills framkommit äro ringarna ostämplade, vilket också tyder på att de utförts för konungens räkning. Det har tydligen förelegat ett behov att med dessa tacksamhetens eleganta souvenirer påverka olika kategorier inom de mera inflytelserika kretsarna, såväl det av konungen alltmer omhuldade borgerskapet som aristokratien. De här aktualiserade typerna motsvara antagligen ej de olika variationer, som en gång funnits. Så mycket kan också utan vidare konsta-

14—15. Ring med Gustav III:s porträtt (efter G. Ljungberger), utförd till minne av statskuppen den 19 augusti och regeringsformens antagande den 21 augusti 1772. — K. Livrustkammaren 45/1.

14—15. Ring bearing portrait of Gustavus III (after G. Ljungberger), made to commemorate the coup d'état of 19th August and the adoption of the new Constitution of 21st August, 1772.

16—17. Ringar med Gustav III:s porträtt (efter G. Ljungberger), utförda till minne av statskuppen den 19 augusti och regeringsformens antagande den 21 augusti 1772. — 16. Nationalmuseum 71/1940. 17. Nordiska museet 229.150 a.

16—17. Rings bearing portrait of Gustavus III (after G. Ljungberger), made to commemorate the coup d'état of 19th August and the adoption of the new Constitution of 21st August, 1772.

teras, att konungen vid utdelandet av dessa ynnestbevis varit ganska rundhänt. "Revolutionsringarna" äro nämligen lika litet som piporna någon sällsynthet. Att de bevarats i så relativt stort antal som skett beror givetvis i hög grad på deras materiella värde.

Ringarna förekomma i två huvudtyper, båda med ovala klackar, den ena typen har konungens krönte monogram eller rättare initial, den andra hans porträtt i profil åt höger; själva ringen är, med undantag för den på bild 6—7 återgivna, hos alla hittills påträffade exemplar av båda typerna tämligen enkel och smal, jfr bild 15. Av intresse är, att i båda dessa grupper förekomma exemplar med datum såväl för den 19 som den 21 augusti; det senare gällde dagen för riksdagens antagande av den nya regeringsformen, vilket som bekant ej skedde helt utan yttre påtryckningsmedel. Militära förband voro uppställda på lämpliga ställen i och utanför slottet och kanonmynningar voro riktade mot rikssalens öppna fönster, genom vilka röken från de tända luntorna

ringlade in. En elak herre lär också ha sagt att det ej vore så lätt att göra kungen emot, eftersom han hade "jus canonicum med sig".⁵

Av typen med monogrammet står en ring i Livrustkammaren i särklass. G:et, kronan, kantbården och den rosett nedtill, som åsyftar de kungatrognas vita armbindel under själva statskuppen (och som alltid återfinnes på revolutionsringarna), äro här bildade av diamanter, slipade som rosenstenar (bild 5). Monogrammet står mot en blå emaljbottnen, upptill läses i guld "D. 21 AUG. 1772", nedanför G:et korsa en lagerkvist och en fackla varandra. Att skänka bort ringar är välbekant som ett utslag av suveräners ynnest även i vårt land. Från tiden är kanske en "magnifique brilliantring", given av Gustav III till amiralen Carl Tersmeden nyårsdagen 1781, mest bekant.⁶ Jämför man ringen, bild 5, med de övriga, skiljer den sig förutom i det betydligt mera påkostade utförandet genom

⁵ R. F. Hochschilds memoarer, utg. av H. Schück, I, 1908, s. 13.

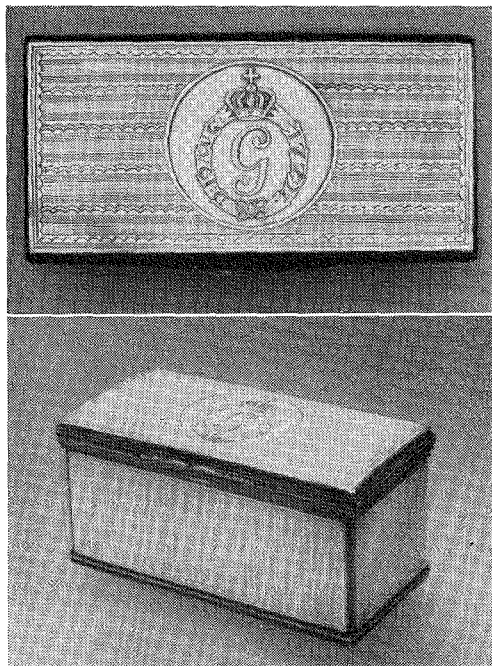
⁶ Amiral C. Tersmedens memoarer, utg. av N. Erdman, 5, 1918, s. 165.

18—19. Ringar med Gustav III:s porträtt (efter G. Ljungberger), utförda till minnet av statskuppen den 19 augusti och regeringsformens antagande den 21 augusti 1772. — Hallwylska museet, grupp 46: Ca 68 och 12.

18—19. Rings bearing portrait of Gustavus III (after G. Ljungberger), made to commemorate the coup d'état of 19th August and the adoption of the new Constitution of 21st August, 1772.

sin individuella prägel, men också därför att den enbart upptar datum för den nya regeringsformens antagande av riksdagen, den 21 augusti. Själva revolutionsdagen är ej antydd i sammanhanget. Man kan alltså utgå ifrån, att den person, som en gång fått klenoden, spelat en särskild roll just vid riksdagssammanträdet i fråga, för vars avlöpande konungen naturligt nog hyst stora farhågor. Han hade knappast vågat tro att hans proposition omedelbart och enhälligt skulle antagas. På sitt sätt närstående denna rikt besatta ring är en privatägd klack till en dylik (nu monterad som kråsnål). G:et är nämligen här besatt med 6 rosenstenar.⁷ I H. M. Konungens samlingar finns en intressant variant av den diamantbesatta typen. På en oval, något kupig klack står det av små rosenstenar sammansatta, krönta G:et mot mörkblå (ultramarin) emaljboten; ordningssiffran III är däremot i guld. Någon datumangivelse förekommer ej i detta fall på själva plattan utan återfinnes i stället baktill på ringens utsida i guld mot mörkblå emaljboten "Den 19 AUGUSTI 1772" (bild 6—7). De övriga monogramringarna äro likaledes av flera utföranden, alla med förgyllda krönta G:n, vilka oftast stå mot blåemaljerad botten. En variant har en bård av vit emalj, vari är inlagt i guld "Ao 1772 D : 19 AUG"; de kungatrognas kännetecken under statskuppen, det vita armklädet (som symboliseras med rosetten nedtill på den vita kantbården), är här särskilt tydligt (bild 8, 11). Ett exemplar av denna typ är utan krona över G:et, vilken omständighet dock tor-

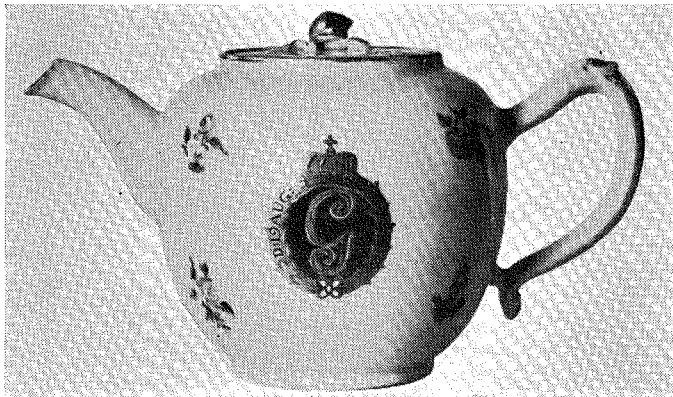
20—21. Reliefsmidad pärlemordosa med Gustav III:s monogram, utförd till minne av statskuppen 1772 och given av konungen till överste Abraham Gustafschöld. Kinesiskt arbete. — Nordiska museet 23.564.

20—21. Mother-of-pearl casket carved in relief and bearing monogram of Gustavus III, made to commemorate the coup d'état of 1772 and presented by the King to Colonel Abraham Gustafschöld. Chinese work.

de bero på att denna skadats och därefter bortslipats (Kungl. Slottet, Konung Gustav V:s samling nr 145). En annan variant saknar den vita emaljkanten och ger över huvud taget ett något enklare intryck (bild 9—10). Slutligen må nämnas en av allt att döma mera sällsynt typ, som finnes företrädd med ett vackert exemplar i H. M. Konungens samlingar. Monogramplattan, som är av litet format, är här infälld i ringens längdriktning och täckt med en bergkristallskiva i kloffattning (bild 12—13).

Den andra huvudtypen av ringarna

⁷ Tillhörde 1919 herr Olof Nilsson, Östersund (Livrustkammarens undersökningsregister nr 469). Klacken tillhör typen med vit emaljbård (jfr bild 8—9).

22. Kinesisk teservis med flerfärgad överglasmålning, utförd 1776 med anledning av statskuppen 1772. — Hallwylska museet, grupp 48: Aej 1.

22. Chinese tea service with multicoloured pattern, made in 1776 to commemorate the coup d'état of 1772.

synes ej vara så varierad som monogramtypen. Konungens bröstbild (efter medaljgravören Gustaf Ljungberger) återges i en reliefsilhuett i guld, som är anbringad mot en bakgrund av mellanblått siden, det hela är täckt med glas som slipats som en låg cabochon. Runt kanten löper en smal vit emaljband, vari läses "D · 19 · OCH 21 · AUG · 1772 · RÄTTA FRIHETEN" — "rätta friheten" är ett citat hämtat ur konungens tal till ständerna den 21 augusti, vari han just framhöll att hans mål var att "stadga en rätt Frihet". Dessa ringar symbolisera alltså ej endast revolutionsdagen utan också statsvälvningens formella godkännande av riksdagen (bild 14—18). Porträttringarna ha även framställts i ett enklare utförande utan emaljkant kring plattan; glaset är i dessa fall fasthållet medelst klofattning. Texten återfinnes här på utsidan av själva ringen i stället för på klackens kant (bild 19).

Om kritpipor och ringar ännu bevarats i flertal, synas dosorna vara desto sällsyntare. Nordiska museet äger emellertid ett utomordentligt väl bevarat exemplar, vars ursprunglige ägare i motsats till förhållandet med övriga i detta sammanhang behandlade föremål dess bättre är känd

(bild 20—21). Den var nämligen en gåva av konungen till ingen mindre än den man, som hade det egentliga ansvaret för det lyckliga genomförandet av statskup-

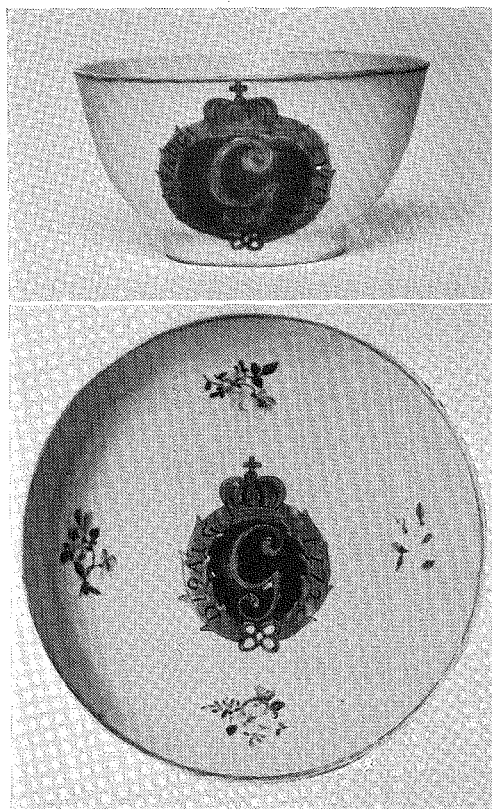

23. Kinesisk teservis med flerfärgad överglasmålning, utförd 1776 med anledning av statskuppen 1772. — Nationalmuseum 142/1911.

23. Chinese tea service with multicoloured pattern, made in 1776 to commemorate the coup d'état of 1772.

pen i södra delen av landet, tjänsteförrättande kommandanten i Kristianstad, kapten Abraham Hellichius. Med kraft och beslutsamhet ledde denne garnisonens revolt på den överenskomna tiden. Det hela hade kunnat gå illa nog. Genom ett missförstånd av prins Karl, som "för säkerhets skull" befann sig i Skåne, hade nämligen tidpunkten för resningen utsatts för tidigt, redan till den 12 augusti. Genom sammandragning av trupper i Skåne kom ryktet om upproret den 17 augusti till Stockholm och situationen blev utomordentligt kritisk.⁸ Konungen kunde nu ej vänta längre utan slog till med känd utgång. Hjälpen från Finland hade för övrigt i motsats till förhållandet i Skåne blivit försenad. Emellertid glömde konungen aldrig det stöd han fått genom Hellichius' beslutsamhet. Redan några veckor efter statskuppen blev denne utnämnd till överste, och dagen därefter, den 13 september, adlades han med det symboliska namnet Gustafschöld. I sitt vapen fick han föra konungens namnskiffer, ett krönt G omgivet av tre kronor. Han slutade sina dagar som generallöjtnant samma år som konungen själv, 1792. Men av de ynnestbevis han fått är nu endast dosan i Nordiska museet kvar. Det är en vacker pjäs av reliefsnidad pärlemor med på insidan förgyllda silver-

⁸ Hellichius och affären i Skåne äro ofta behandlade i de samtida källorna. Jfr Hemliga handl. hörande till Sveriges historia efter konung Gustaf III:s anträde till regeringen III, 1825, s. 22 f. (J. H. Stöver), 355—359; Fältmarskalken Grefve Johan Christopher Toll, Biografisk teckning I, 1849, s. 127 f., jfr även Tolls berättelse rörande 1772 års revolution i De la Gardieska Archivet, XIV, 1841, s. 191 f.; Minnen ur Sveriges nyare historia, samlade af B. von Schinkel, utg. av C. W. Bergman, I, 1852, s. 118 f., 130 f.; R. F. Hochschilds memoarer (se not 5), s. 8. Jfr även Elis Schröderheims anteckningar till konung Gustaf III:s historia, 1851, s. 60.

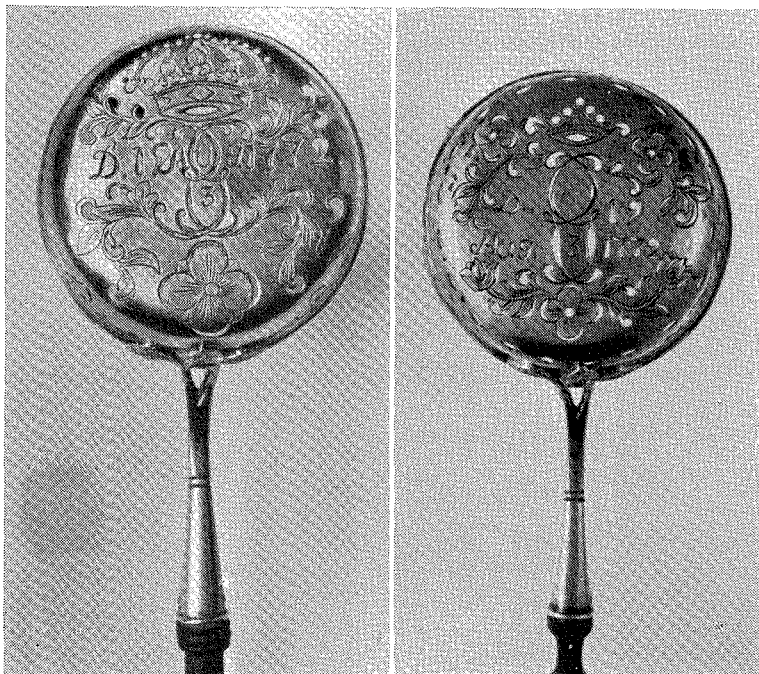

24—25. Kinesisk teservis med flerfärgad överglasyrsmålning, utförd 1776 med anledning av statskuppen 1772. — 24. Nordiska museet 77.265. 25. Halkwylska museet, grupp 48: Aej 1.

24—25. Chinese tea service with multicoloured pattern, made in 1776 to commemorate the coup d'état of 1772.

beslag.⁹ Dimensionerna äro $8 \times 4,2 \times 4$ (höjdmått) cm. På locket återfinnes konungens krönte G inom en stiliserad lagerkrans, som är belagd med inskriptionen "D : 19 AUG : 1772" (bild 20). Hela utförandet, såväl skärningen av det raka, yttäckande randmönstret som mo-

⁹ Jfr Nordiska museet, Afd. för de högre stånden. Vägledning af Gustaf Upmark, 1914, s. 57. Dosan har skänkts till Nordiska museet av en ättling till A. Hellichius (Gustafschöld). Upmarks uppgift att även värjor utdelats med anledning av revolutionen har t. v. ej kunnat beläggas.

26—27. Ströskedar av silver med "revolutionsdatum", utförda av Jonas Yman i Växjö år 1777. — 26. Tillhör kyrkoherde A. J. Lydahl, Bjälbo. 27. Kungl. Slottet, H. M. Konungens samling nr 60.

26—27. Sugar-sifters of silver bearing the date of the coup d'état, made by Jonas Yman, of Växjö, in 1777.

nogrammet, tyder på att i varje fall dosans pärlmordelar måste vara av östasiatiskt ursprung, närmare bestämt från Kina. En attribution i denna riktning vinner i styrka, om man jämför några stilistiska detaljer med motsvarande sådana på det kinesiska "revolutionsporslinet" (bild 22, 24, 25). Den stiliserade utformningen av kransens blad, kronan och framför allt armklädet — revolutionsymbolen framför alla andra — som på de inhemska ringarna framträder tämligen naturalistiskt, talar för ett gemensamt ursprung för dosans och porslinets ornering. Visserligen var armklädet ej annat än en vit näsduk, som med en rosett knutits kring armen,¹⁰ men på dosan och servisen har rosetten missuppfattats och stiliserats till en repstav, som nedtill

¹⁰ Se vidare R. Cederström, *Det vita armklädet* (Gustavianskt, studier tillägnade Sigurd Wallin, 1932), s. 17 f.

på kransen lagts i en nästan blomliknande rosett.

Kapten Hellichius eller rättare överste Gustafschöld har således av allt att döma ej kunnat få sin dosa förrän en tid efter revolutionen, möjligen hör den liksom den nedan beskrivna servisen till en beställning, som effektuerats först 1776. Uppdrag i Kina kunde ej lösas i en handvändning på segelfartygens tid. Även kan man utgå ifrån att Gustafschöld ej varit den ende, som fått en så exklusiv present. Hans "revolutionsdosa" torde ha haft ett flertal följeslagare på vägen över haven. Man får nog också antaga, att när dosan en gång högtidligen överlämnats, den ej varit helt utan innehåll. Gustafschöld behöver ej nödvändigtvis ha råkat ut för detsamma som amiral Tersmeden, då denne 1778 erhöi en dosa vid sin avresa till Karlskrona. Med de lovande orden "Håll till godo en liten souvenir och lyck-

sam resa" mottog Tersmeden sin present ur Gustav III:s hand. Men när han senare såg efter vad den kunde innehålla, var den till stor förtrytelse tom. De gylene dukater han väntat finna, ansågs av misstag ha hamnat i en annan dosa.¹¹

Från Kina har också kommit ett annat minne från 1772. I Hallwylska museet förvaras nämligen en kinesisk porslinservis bestående av en tekanna med 6 koppar och fat, vilkas centrala ornering just är Gustav III:s revolutionseblem. Nordiska museet äger ytterligare en kopp och ett fat till samma (eller en liknande) servis, dessa äro dock av någon annan form än Hallwyl-pjäserna, orneringen är emellertid densamma. Även i Nationalmuseum förvaras delar av samma slags porslin, en kopp och ett fat av samma utformning som Nordiska museets ehuru av mindre storlek (Nationalmuseum nr 247/1940) samt en silverbeslagen tedosa. Emblemet har överallt exakt samma utseende som det på pärlemordosan, ehuru i färg. G:et, kronan och kransen äro i guld, monogrammet står mot mörkblå botten (överglasyrmålning), texten är målad i svart på kransen, "D: 19 AUG: 1772" (av intresse är att t. o. m. kolon har använts på samma sätt på dosan och porslinet, bild 22—25). I svart överglasyrmålning läses på botten av samtliga delar av servisen (serviserna?) årtalet 1776, som målats med lätt stiliserade europeiska siffror av samma kinesiska hand som på kransen. Det torde ej vara alltför djärvt att antaga att den kinesiska fabriken velat signera sin fjärran ifrån kommande kungliga beställning på ett likartat sätt som skett med det egna kejsarporslinet, ehuru med de främmande, egendomliga skrivtecknen. Mera än år-

talet, kanske lämnat som förlaga av en noggrann superkarg, har man dock ej kunnat åstadkomma. Tyvärr är intet känt om porslinets förhistoria. Liksom beträffande nästan alla revolutionsminnen — Gustafschölds dosa är det enda undantaget — är även servisens ursprungliga ägare anonym. De delar som finnas i Hallwylska museet inköptes 1897 i konsthandeln i Stockholm, koppen och fatet i Nordiska museet komma närmast från Hammerska auktionen i Köln (oktober) 1893. Servisdelarna kunna räknas som goda representanter för det s. k. kompaniporslinet, dvs. det kinesiska porslin i mer eller mindre västerländsk stil, som hemfördes på Ostindiska kompaniets fartyg. Lika litet som dosan har det varit frågan om någon unicitet. Man får nog snarare räkna med att såväl dosor som porslin med revolutionseblem alltså kunna komma i dagen.

Bland souvenirerna, ägnade att framhålla den betydelsefulla dagen, saknas ej heller dylika av ädelmetall. Till gruppen av minnesföremål kunna nämligen till

28—29. Medalj (i guld eller silver), slagen med anledning av statskuppen 1772. — K. Myntkabinettet.

28—29. Medal (in gold or silver) struck to commemorate the coup d'état of 1772.

¹¹ C. Tersmedens memoarer (se not 6), s. 143.

34—35. Minnespenning från 1785 med Segergudinnan som symbol för Gustav III:s statsvälvning. — K. Myntkabinettet.

34—35. Votive medal of 1785 bearing the image of the Goddess of Victory, symbolizing the coup d'état of Gustavus III.

AUG. (bild 28—29). Överlämnandet skedde under högtidliga former i rådhus-salen på konungens födelsedag den 24 januari 1773 till 46 officerare ur borgerskapets kavalleri och infanteri. 15 fingo medaljen i guld med Svärdsordens band (gult med blå kanter) och 31 i silver med vitt band (alluderande på det vita armlädet?). Även de gardesunderofficerare, som följt konungen den 19 augusti, hugnades med sistnämnda tecken förutom en livstidspension på 300 dlr kopparmynt årligen. Borgarnas dekorerings slog dock ej riktigt väl ut. "Ibland de borgare, som blefvo dekorerade", säger Rutger Fredrik Hochschild,¹³ "voro alla, en enda undantagen, skummet af borgerskapet och sådana, som härigenom fåfängt bjödo till att undkomma kreditorers händer." Belöningens anseende synes således snabbt ha sjunkit. Av medaljerna voro också snart "de flesta sålda eller bortlagda". Man får dock anta, att de, den gången de överlämnats, fyllt det ändamål Gustav III åsyftat. Även minnespenningar utdelades med anledning av den stora händelsen.¹⁴ På framställning år 1773 av rikets ständer slogs sålunda en, vars åtsida

var en kopia av 1756 års famösa minnespenning (av ständerna till åminnelse av den misslyckade aktionen för stärkandet av Adolf Fredriks ställning som regent). Det var i sanning endast en modest tillrättavisning Gustav III gav ständerna, då han i avskärningen på den nya upplagan lät insätta devisen PROSCRIPTA LICENTIA (bild 30—31). Ännu under 1780-talets mitt hade statsvälvningen sådan aktualitet för Gustav III, att han lät slå två olika minnespenningar, den ena med en Persevs-Andromeda-allegori (bild 32—33), den andra med en segergudinna (bild 34—35). Det torde kanske ej vara helt ogrundat om man antar, att anskaffningen av dessa skådepenningar mer än ett decennium efter statsvälvningen haft en bestämd orsak. Det ökade ekonomiska betrycket och det stegrade allmänna missnöjet i landet åren 1783—1786 utgöra en ganska naturligt anledning att åter framhäva vad som en gång skett och av alla välsignats.

Så kunde en målmedvetet upplagd propaganda, som säkerligen också varit förknäp med en ärligt känd tacksamhet, ta form i kungliga souvenirer. Dessa tala ännu på sitt alldeles speciella sätt till oss om den dag, då en hel epok av Sveriges historia, frihetstiden, tvärt höggs av.

¹³ R. F. Hochschilds memoarer (se not 5), s. 17.

¹⁴ Jfr B. E. Hildebrand, anf. arb., s. 152—154.

Summary

Souvenirs and Politics in 1772

On 19th August, 1772, Gustavus III carried out his bloodless coup d'état at the Royal Palace, Stockholm, thus putting an end to the era of liberty that had developed after the fall of the Swedish Empire with the Peace of Nystad in 1721. In one day a period of commercial prosperity, but also of strong political disharmony at home, of unwarranted foreign interference and of corruption, had been brought to an end. Gustavus III, now the real Regent of Sweden, well understood that his power had to be founded on the will of the people more than any other factor; and it is interesting to observe how he made extensive use of propaganda not far removed from the modern type. By distributing souvenirs with inscriptions recalling that fateful day (or in some cases the Riksdag's approval of the new Constitution two days later, on 21st August), he ensured that literally all social classes would remember the day on which he carried out his coup d'état in the best interests of his country and people.

What is perhaps the most psychologically interesting of his strongly propaganda-flavoured souvenirs — the clay pipe — was spread among the broad masses of the people. Masses of these very cheap articles, which were supplied together with beer at all inns, appeared throughout the country at that time, and were therefore of particular value as instruments of publicity. These "revolution pipes" bear on the front of the bowl the monogram of Gustavus III and the in-

scription "A. D. 1772. 19th August", and on the back of the bowl the King's monogram without any inscription (Figs. 1—4). But in addition to these clay pipes, more exclusive articles, suitable as gifts for influential people, occurred in profusion. Most typical are the gold rings, which were manufactured in two main designs, each of which had several variations. The first of these two main types bears on its bezel the King's monogram, either in diamonds or in gold on a blue enamel base, the date of the coup d'état being inscribed on the bezel or on the ring itself (Figs. 5—13). The other main type bears the King's portrait (in gilt relief after the sculptor Gustaf Ljungberger) on the bezel (Figs. 14—19).

An elegant form of souvenir is the mother-of-pearl casket, which was manufactured in China. One of these was presented to the then Captain Abraham Hellichius (soon afterwards knighted Gustafschöld and promoted to the rank of Colonel), who did an incalculable service to the King by persuading the troops in Skåne to remain loyal to him at the time of the coup d'état (Figs. 20—21). But the most original of Gustavus III's "souvenirs of the revolution" is probably the porcelain that was specially ordered from China (Figs. 22—25). In the seventeen-seventies it took time to procure things of this kind from China; all pieces of the porcelain services mentioned are dated 1776 on the underside. Silverware, too, was included in the gifts, two sugar-sifters being

known (Figs. 26—27). These were executed by Jonas Yman, of Växjö, as late as 1777. Needless to say, the customary way for a sovereign officially to show his gratitude, namely by conferring orders and medals, was not lacking on this occasion. Suffice to mention here the special medals that were awarded to officers of the Stockholm burghers' cavalry and infantry, and to non-commissioned officers of the Life Guards (Figs.

28—29). It may be mentioned in conclusion that votive medals too were awarded in connection with the coup d'état, the Riksdag resolving to strike such a medal in 1773 (Figs. 30—31). As late as the mid seventeen-eighties the coup d'état was so much in the mind of Gustavus III that he ordered a further two medals to be struck in commemoration of what he had accomplished (Figs. 32—35).

En grupp nordiska medeltidskistor och deras paralleller*

Av Gösta von Schoultz

I en uppsats i *Fataburen* 1937 har Sigfrid Svensson på ett klargörande sätt behandlat ett par kistor i stolpkonstruktion från äldre medeltid, som finnas i Nordiska museets samlingar.¹ Sedan denna uppsats skrevs — och kanske delvis inspirerade av densamma — ha emellertid flera forskare framdragit nytt material till belysning av denna ålderdomliga kisttyp. Det kan därför kanske vara motiverat att nu sammanställa dessa nya rön och därigenom söka skissera ett svar på den fråga som Svensson lämnade öppen, nämligen om typens närmare ursprung och sammanhang med liknande kistor utanför Norden.

Det har sedan länge stått klart att konstruktionen hos dessa ståndkistor med väggar infällda i fyra hörnståndare, som samtidigt tjäna som ben, går tillbaka till antikens kistmöbler. Bild- och föremålsmaterial från de klassiska länderna visa detta i rikt mått, och de äldsta beläggen

föra tillbaka till tidig förklassisk tid.² Särskilt hos grekerna verkar denna kistform att ha varit mycket allmän. I det rika fyndet av träsarkofager av detta slag från den grekiska kolonien Abusir i Egypten, daterat till 300-talet f. Kr., kan man på ett mycket konkret sätt få en uppfattning av typens konstruktion i alla dess detaljer.³ Även i den senklassiska kulturen i södra Ryssland florerar den, något som har intresse med tanke på dess senare omfattande utbredning just i Sydösteuropa.

Ser man därefter till ståndkistans förekomst på i första hand nordiskt område, finner man att den här liksom i ännu högre grad i England och på kontinenten varit tämligen vanlig under senare medeltiden. Det är framför allt gotiken som präglar dessa kistor, vad den dekorativa utstyrelsen beträffar.⁴ Äldre exempel än så finner man däremot ej många, det är

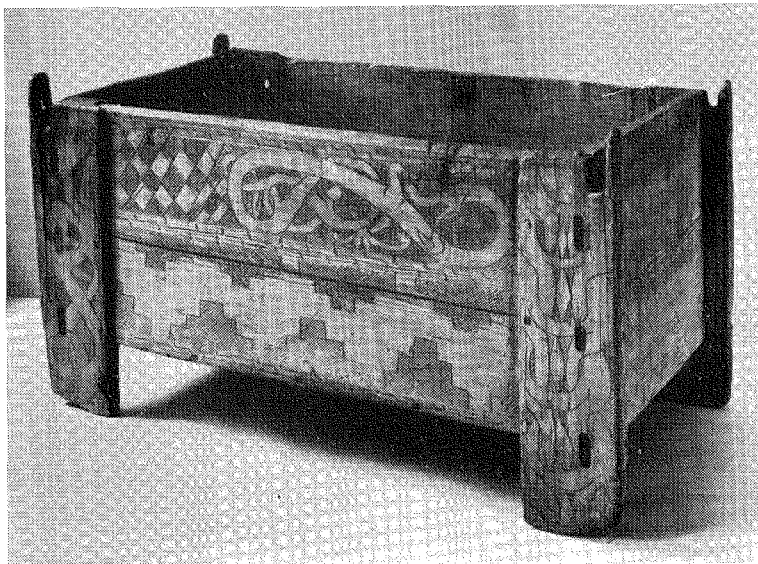
² Gisela Richter, *Ancient Furniture*, 1926, s. 89 ff., 114 ff., 143 ff.

³ C. Watzinger, *Griechische Holzarkophagen aus der Zeit Alexanders der Grosse*, 1905.

⁴ I kistan nr 106.021 från Fogdö kyrka i Sörmland, daterbar till 1300-talet, äger Nordiska museet ett visserligen något defekt exempel på denna grupp. Ytterligare ett tiotal finnas i andra svenska museer och samlingar.

* Originalmanuskriptet till denna uppsats ingår i den handskrivna festskrift, som överlämnades till Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom på 60-årsdagen den 8 februari 1949.

¹ S. Svensson, *Vikingatidstraditioner i nordiska bondemöbler (Fataburen 1937)*, s. 27 ff.

1. Ståndkista från Edåsa socken, Västergötland. 1100-talet. — Västergötlands museum, Skara.

1. Chest from Edåsa parish, Västergötland, Sweden. 12th century.

för Sveriges del blott de av Svensson nämnda kistorna från Ekby, Vättlösa, Edåsa och Bjuråker samt den av Sune Ambrosiani behandlade lären från Mysslinge, vilka av stilistiska skäl kunna hänföras till äldre medeltid⁵ (bild 1—2). Från Norge äro liknande förgotiska kistor i stolpkonstruktion bevarade från Heddal, Berge, Vang och Telemarken⁶ (bild 3—4). De nu kända finska kistorna av denna typ äro av allt att döma avsevärt yngre,⁷ och detsamma gäller även de baltiska.⁸ Från Danmark känner

jag blott gotiska exemplar⁹ och från Island endast ännu yngre.¹⁰

Kännetecknande för dessa äldsta svenska och norska kistor med undantag för Bjuråkerskistan äro förutom stolpkonstruktionen de notade väggarna, den ris-

⁵ Särskilt kan pekas på den även i Sverige spridda gruppen av ståndkistor med degenererad spetsbågsdekor från 1400-talets slut, som synes haft ett tillverkningscentrum på Fyen. Se Fataburen 1909, s. 27 (fig. 8).

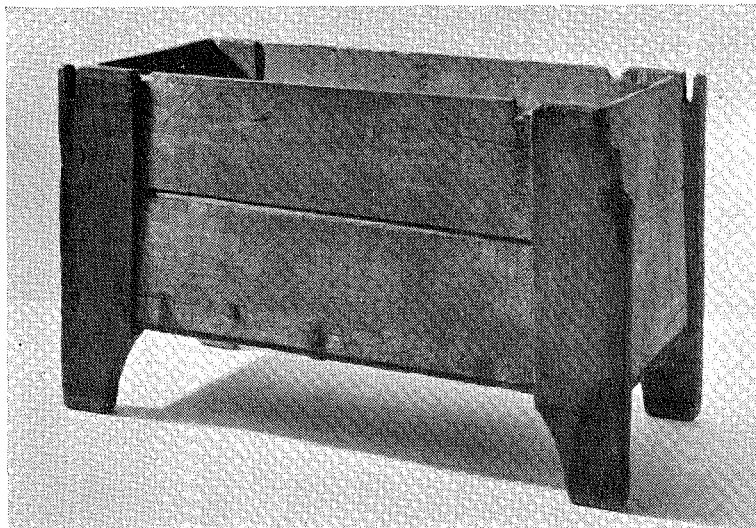
¹⁰ Det tillgängliga bildmaterialet från isländska samlingar är mycket sparsamt. En kista eller lår i stolpkonstruktion avbildas emellertid i J. Jónason, *Islenskir Þjóðhættir*, 1934, s. 91. Däremot är det ju skäl att i detta sammanhang nämna de många skrinen och skäpporna från nyare tid med insatt stavverk i väggarna och sadeltakslock. Se t. ex. Nord. museet inv.-nr 59.207 och 64.943. Stavverket kan möjligen vara förebilden till Bjuråkerskistans egendomliga tvättbrädesmotiv mellan drak-slingorna. De isländska skrinen sakna f. ö. ej helt förhistoriska paralleller, se H. Phleps, *Über frühmittelalterliche Truhenbauten (Denkmalpflege 1912)*, s. 75 ff. De svenska och norska ullkorgarna höra till samma kategori. Däremot har det ej lyckats mig att få belägg för konstruktionen i fråga om verkliga kistor. (Det av Phleps nämnda fyndet kan knappast som han gör rubriceras som kista.)

⁵ Angående den monografiska behandlingen av dessa olika kistor se litteraturhänvisningarna i S. Svenssons i not 1 anförda uppsats.

⁶ E. S. Engelstad, *De eldste norske kistene* (Viking 1944), s. 223 ff.

⁷ Av mig kända finska exemplar: ståndkista från Kalanti socken, Eg. Finland, *Nat. mus., Helsingfors* 41—1: 1772; dito från Åland, se *Åländsk odling* 1939, s. 31; dito från Saarijärvi enl. medd. i brev från mag. A. Hirsjärvi.

⁸ Följande sena baltiska ståndkistor finnas i Nordiska museet: 144.984; 145.236—7; 170.548; 232.501. En äldre typ med sadeltakslock visar I. Manninen i *Eesti rahva muuseum, Führer*, 1928, s. 85. Ex. även i Nationalmuseet, Helsingfors.

2. Ståndkista från Ekby socken, Västergötland. 1100-talet. — Nordiska museet, Stockholm.

2. Chest from Ekby parish, Västergötland, Sweden. 12th century.

tade linjedekoren samt det tresidiga eller sadeltaksformade locket (ty. "Dachtruhen", eng. "arks"). Det sista saknas visserligen hos de svenska kistorna, men har säkerligen varit av samma art som i de norska parallellerna.¹¹

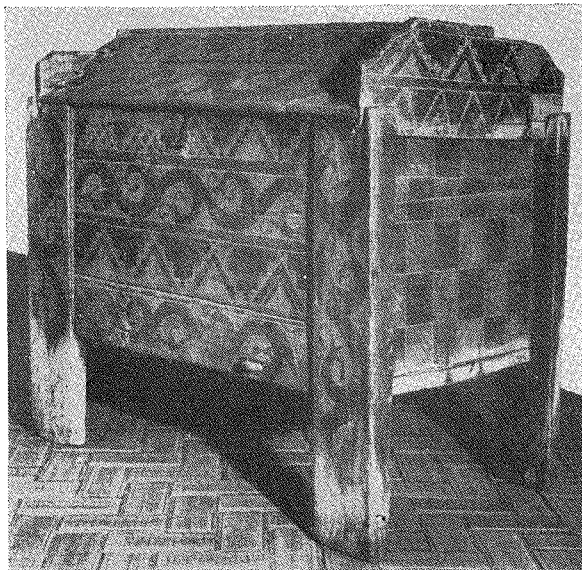
När det så gäller att sammanknyta dessa äldsta nordiska ståndkistor med de antika föregångarna är det naturligt att först se på det arkeologiska fyndmaterialet från Norden. De kända förhistoriska

kistorna från Oseberg, Mästermyr och Birka visa emellertid en helt annan kisttyp, nämligen den i Nordvästeuropa även i senare tid kända plankväggskistan, där kistgavlarna i sin helhet förlängts till ben eller sidostöd.¹² Även en del smärre skrin synas följa denna modell. Emellertid har Folke Sällström i en intressant uppsats dragit fram ett bohuslänskt fynd av ett fragment av en gravkista i stolpkonstruktion, daterat till omkr. 400 e. Kr.¹³ Han sammanställer det med en del andra liknande fynd och ser gravformen som ett resultat av de livliga förbindelserna mellan Norden och goternas rike i Sydösteuropa under romersk järnålder, vilket bestyrkes av gravgodset och detaljer vid gravsättningen. Han framhåller också de

¹¹ Sammanhanget mellan de västgötska, norska och engelska kistorna (se not 17) är i flera hänseenden påtagligt. Vad locket beträffar, finns både i England och i Norge den avplanade sadeltaksformen med markerade gavlar belagd på de äldsta ståndkistorna. I Västergötland liksom i England finnas medeltidskistor i annan väggkonstruktion, som ha stocklock med tresidig form, vilket nog får tolkas som en avledning av sadeltakskistornas. Ex. från Västergötland, se Nord. museet inv.-nr 86.879 och 89.632 (avb. i G. von Schoultz, *Kistor*, 1949, fig. 14—15) samt Skara mus. nr 2151. Ex. från England t. ex. i R. W. Symonds, *The Chest and the Coffin* (The Connoisseur No 473, 1941). Det anförda tycks mig ytterligare styrka sannolikheten i antagandet om de äldsta västgötakistornas lockform.

¹² Om denna kisttyp se de kända publikationerna om dessa fynd. Vackra exempel på denna äro de rikt beslagna 1200-talskistorna i Stat. Hist. mus. från Voxtorp, Ryssby och Rydaholm. I England och Nordvästtyskland kvarlever typen länge. Jfr karta hos O. Bramm, *Truhentypen* (Volkswerk 1941) s. 172.

¹³ F. Sällström, *Lilla Joretsfyndets gravanläggning* (Antikvariska studier I), 1943, s. 1 ff.

3. Ståndkista från Heddal, Telemarken, Norge. 11—1200-talet. — Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

3. Chest from Heddal, Telemarken, Norway. 12th—13th century.

spår av gravkistor i samma konstruktion, som återfinnas å ena sidan i senare nordiska fynd (Birka, Hedeby) liksom å andra sidan i såväl tidigare som senare fynd från kontinenten (framför allt Pilgramsdorf från 300-talet, Soest från 500—700-talet) och ledes så helt naturligt tillbaka till de antika sarkofagtyperna i Sydryssland, som givetvis varit väl kända för goterna. På detta sätt får han om också sporadiska länkar i en kedja, som vad huvudkonstruktionen beträffar sammanknyter de nordiska medeltidskistorna med antikens kistmöbler.

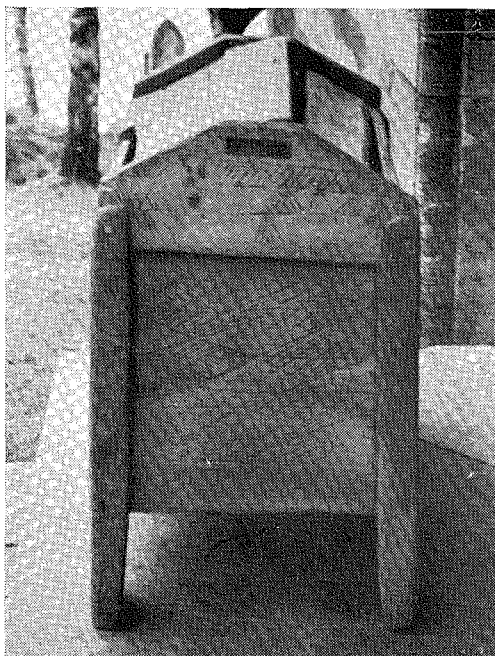
Emellertid sammanhänger ju denna kistkonstruktion, vilket Sällström också påpekar, intimt med husbyggnadsteknikens skiftesverk, och det är som äldsta belägg för denna tekniks användning i Norden, som Lilla Joredfyndet har sitt största intresse, och som en antydning om vilken kulturimpuls, som möjligen fört denna i Mellaneuropa redan långt tidigare

kända byggnadsart till vårt område. Om kistans närmare utformning, väggbrädernas fogning till varandra samt lockets art ger det lika litet som övriga i sammanhanget anförda arkeologiska fynd någon upplysning. Att analogiledes sluta sig till att Joredskistan och de övriga skulle vara av samma typ som de äldsta bevarade nordiska ståndkistorna, alltså med notade väggar och sadeltaxlock, vore givetvis förhastat både med tanke på att de klassiska föregångarna uppvisa flera variationer och på att de äldsta bevarade medeltidskistorna från kontinenten äro delvis rätt avvikande till sin typ. Vid en granskning av de senare möter det visserligen stora svårigheter att finna något så när säkert daterbara exemplar från en så tidig period som det här är fråga om, men de få som finnas i förening med en stor grupp något yngre exemplar ge tillräcklig motivering för att ej utan vidare sammanställa de arkeolo-

giska fynden med de tidigaste skandinaviska medeltidskistorna.¹⁴

Likväl finns det skäl som tala för att ståndkistan i den utformning, som möter i de tidigaste svensk-norska kistorna med sadeltaksliknande lock, har varit om inte

¹⁴ I A. R. von Walchers planschverk över samlingarna i Burg Kreuzenstein, 1914, s. 107 ff. ingår ett flertal ståndkistor av äldsta typ. De angivna dateringarna äro emellertid ej användbara. Detsamma gäller emellertid även andra liknande verk, där motiveringen för uppgifterna ej heller anföres. De enda exempel på kistor av denna äldsta typ med någotsånär säkra data äro därför, såvitt jag kan se, blott den av Ambrosiani påpekade kistan från Terracina, en ståndkista med plant lock från omkr. år 700, samt en rad romanska sådana i S. Valeria ob Sitten i Schweiz, som O. v. Falke, *Deutsche Möbel d. Mittelalters u. Renaissance*, 1924, s. XV, pl. 15—18, på synbarligen goda grunder daterar till 1100-talet. En av dessa, pl. 15, visar f. ö. i lockets gavelstycken anknäring till sadeltakstypen.

4. Ståndkista från N. Berge kyrka, Valdres, Norge. 11—1200-talet. (Efter E. Engelstad.)

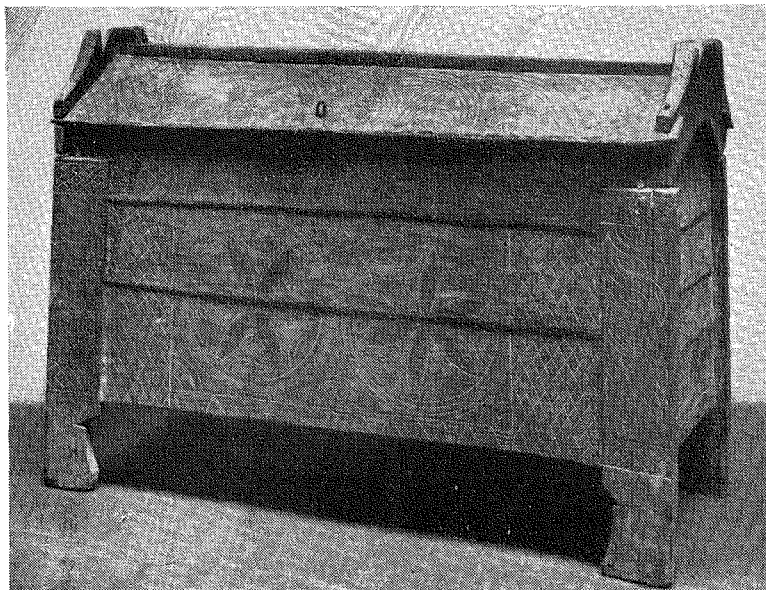
4. Chest from N. Berge Church, Valdres, Norway. 12th—13th century.

den äldsta och allena rådande typen i förhistorisk tid på vårt område så dock en redan då med de övriga sidoordnad. Dels kan pekats på en uppgift om en sådan kista i grävningsberättelsen om fyndet från Krosshaug i Norge, daterat till 400-talets senare del,¹⁵ dels talar den sentida utbredningen av densamma i typiska rand- och reliktområden för detta. Medan ståndkistan som sådan under senare medeltid och början av nyare tid förekommit i hela Europa, t. o. m. i Frankrike och Spanien, har såvitt man av litteraturen kan döma varianten med sadeltakslock och notade väggar blott varit utbredd i östra och sydöstra Europa från Italien upp mot Baltikum¹⁶ (bild 5—6). Längre tillbaka finner man den dock förutom i Skandinavien även i England¹⁷ (bild

¹⁵ F. Sällström, *anf. arb.* s. 39.

¹⁶ Se närmare härom i G. Buschan, *Ill. Völkerkunde II: 2*, 1926, s. 494 ff., S. Erixon, *Folklig möbelkultur i svenska bygder*, 1938, s. 126 ff., O. Bramm, *anf. arb.*, karta vid s. 172, samt för Sydösteuropa särskilt F. K. Kos, *Slovenska kmet-ska skrinja (Etnolog XIV)*, 1942, s. 53 ff. I det just utkomna arbetet, *Kärntner Bauernmöbel* av Oskar Moser, Klagenfurt 1949, behandlas typen ävenledes rätt ingående. *Betr. Västeuropa*, se kompletterande uppgifter i E. Bayard, *Les meubles rustiques régionaux de la France*, 1925, s. 89, 157, 181 samt H. D. Eberlein & R. W. Ramsdell, *Tratado práctico del mueble español*, 1930, s. 56, 62, pl. 29. — En förteckning land för land på grundval av div. uppsatser och museikataloger finns hos förf., som även haft tillgång till fil. dr Sune Ambrosianis originalanteckningar om dessa kistor från hans resor på 1910-talet.

¹⁷ De engelska beläggen äro ej många men dock tillräckliga för att visa, att sadeltakstypen funnits även där vid sidan av den vanliga ståndkistan med plant lock: *Vict. & Albert mus., Catalogue of English Furniture & Woodwork I*, 1929, pl. 40; *Nat. Mus. of Wales, Guide*, 1929, pl. VI, 2; H. Cescinsky & E. H. Gribble, *Early Engl. Furniture & Woodwork II*, 1922, fig. 10—11; P. Macquoid & R. Edwards, *The Dictionary of Engl. Furniture II*, 1924, s. 29; P. M. Johnston, *Church Chests of the Twelfth and the Thirteenth Centuries in England (The Arch. Journal 64)*, 1907,

5. Ståndkista, "Dachtruhe", från sachsiska Siebenbürgen, Rumänien. 16—1700-talet. — Burg Kreuzenstein. (Efter O. von Falke.)

5. Chest, "Dachtruhe", from Siebenbürgen, Roumania. 17th—18th century.

7—8). Den finns ej representerad med bevarade exemplar på det nordväst-europeiska fastlandet, men har tydlig funnits där i äldre tid.¹⁸ På detta område blomstrar i stället den andra huvudtypen av ståndkistan, ekkistan med plant lock och enkla, ej notade sidor och vanligen karvsnidad ornamentik, alltså den typ som Säbykistan i Nordiska museet företräder.¹⁹

Med hänsyn till det nu anförda synes det mest sannolika utvecklingsförloppet

fig. 20, pl. VII (Buxted). — Enligt meddelande i brev från Iorwerth Peate i Cardiff finnas utöver de nu nämnda åtskilliga exempel från Wales, huvudsakligen från 1600- och 1700-talen (bild 8). Typen har här av allt att döma varit vanlig och kvarlevat länge såsom sädeslår. — R. Edwards vid Vict. & Albert Museum meddelar likaledes att "arks" av den här behandlade typen icke varit ovanliga i norra England ännu på 16—1700-talen. I motsats till exemplaren från Wales synas de engelska kistorna av denna typ sakna de notade väggarna, vilket eljest utgör ett karakteristikum.

¹⁸ O. Bramm, anf. arb., s. 174.

¹⁹ S. Svensson, Säbykistan (Fataburen 1944), s. 121 ff.

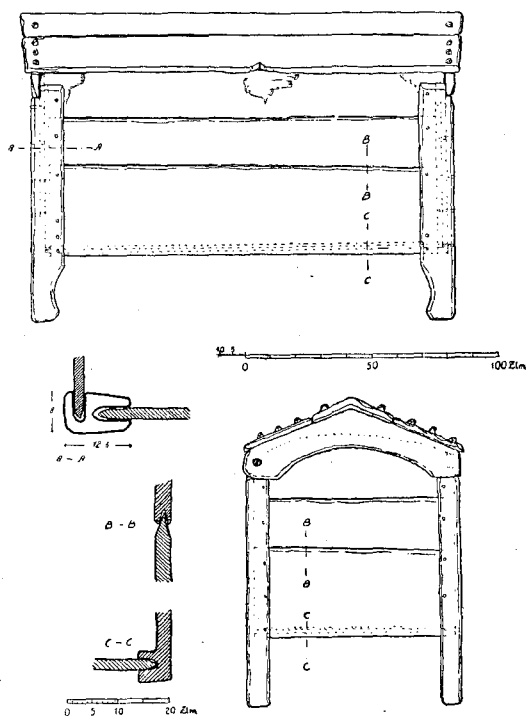
varit det, att ståndkistkonstruktionen som sådan i likhet med skiftesverket varit känd även utanför den klassiska kulturens område redan tidigt och kommit till nordiskt område senast under yngre romersk järnålder. Formen med sadeltakslock i anslutning till vissa antika sarkofagmodeller och senare också husformade relikskrin har upptagits och existerat vid sidan av formen med plant lock.²⁰ Den förra har troligen varit allmännare än vad det bevarade materialet nu antyder och i varje fall utbredd över ett vidare område än vad som vanligen framhålls, framför allt längre västerut.²¹ Om dess eventuellt östliga ursprung kan ingenting sägas, man kan blott visa att den i yngre historisk tid har sin tyngdpunkt österut. Detta kan dels förklaras därige-

²⁰ Frågan om relikskrinens förhållande till denna kisttyps upptagande och bevarande har här ej berörts, men är givetvis en faktor att räkna med.

²¹ Varken Arthur Haberlandt (i Buschans Völkerkunde), S. Erixon eller O. Bramm nämner de engelska beläggen.

nom att den under utvecklingens gång och framför allt inom det för bostadens möblering ledande området i Västeuropa tidigt undanträngts av den för rumsbruk mer lämpade formen med plant lock. Med den rika utveckling denna senare här genomgick har sadeltakskistan helt försvunnit, medan den som allmogekista levat kvar i de av den västeuropeiska möbelstilen mer oberörda delarna av östra och södra Europa.

Det faktum att ståndkistkonstruktionen som sådan levat kvar så länge både i vissa delar av Nordvästeuropa och i sydöst — områden som till stor del falla inom lövträdsregionen — beror säkerligen på sammanhanget med den i dessa områ-

6. Ståndkista, "Dachtruhe", från Reichenau, Kärnten, Österrike. — Kärntner Heimatsmuseum, Klagenfurt. (Efter O. Moser.)

6. Chest, "Dachtruhe", from Reichenau, Kärnten, Austria.

den tillämpade husbyggnadstekniken, skiftesverk och korsvirke,²² samt på att timmerman och snickare på landsbygden långt fram i tiden var en och densamme. Husbyggnadens tekniska former kvarlevde sålunda länge i möbelkonstruktionen. Paralleller härtill äro t. ex. de sentida sydsvenska lärarna och bingarna i stolpkonstruktion, timmermansarbeten i nära anslutning till husbygget.²³

Till Sverige har ju enligt Sällström Joredfyndets gravtyp med sin ståndkista kommit närmast via Norge. Parallelliteten mellan våra äldsta medeltidskistor och de norska i förening med tidiga engelska exemplar av denna typ antyder att ett samband västerut även i fråga om dessa ligger närmast till hands, något som ju också är helt naturligt med tanke på tidens kulturförbindelser.²⁴ Bjuråkerskistan stöder ej heller teorin om typens härkomst österifrån.²⁵ Snarare vill man även för den med tanke på fyndorten ej långt från stråkvägen från Norge söka norska paralleller,²⁶ bortsett från den omständigheten att det finska och baltiska materialet också det visar påverkan från väster.²⁷ Det har dock ej lyckats mig att

²² M. Clemmenson, *Bulhuse I*, 1937, s. 270 ff.

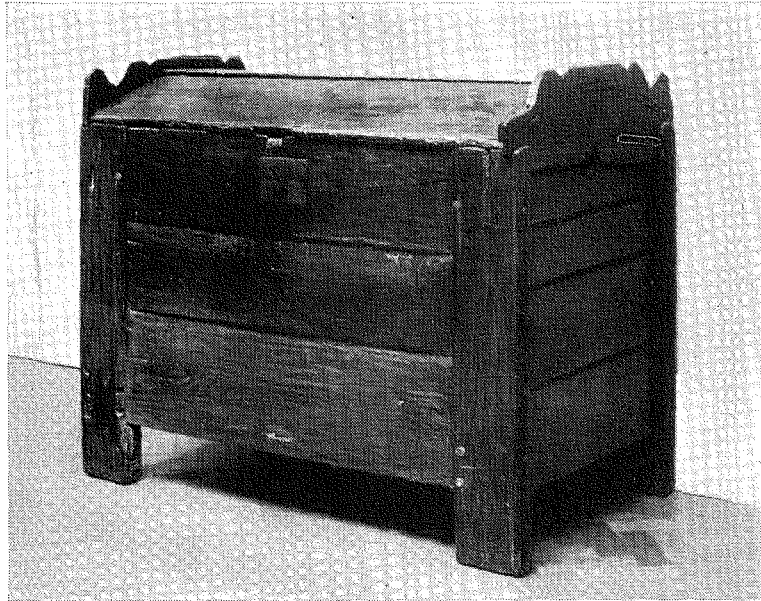
²³ S. Erixon, *anf. arb.*, s. 127. Dessa komma av honom att närmare behandlas i serien *Svensk byggnadskultur*. — Typen återfinnes också flerstädes på kontinenten.

²⁴ Jfr Manne Eriksson, *Hjäll och tarre*, 1943, sammanfattningen, särskilt s. 284—285.

²⁵ S. Erixon, *anf. arb.* s. 128.

²⁶ A. Schück, *Sveriges vägar och sjöleder under forntid och medeltid* (Nord. kultur 16), 1933, s. 229 ff.

²⁷ Enl. brev från mag. A. Hirsjärvi antas den finska kistan från Kalanti vara en svensk typ. Flertalet av de baltiska ståndkistorna visa i en detalj — bottens intappning med genomgående tapp i gavarna — överensstämmelse med de västnordiska plankväggskistorerna av Osebergs och Mäster-

7. Ståndkista, "ark", från västra Wales, England, daterad 1688. — The National Museum of Wales, Cardiff.

7. Chest, "ark", from West Wales, dated 1688.

finna någon direkt motsvarighet, utan denna egendomliga kista står fortfarande vad utformningen beträffar som en sär-ling, även om drakornamentiken, såsom Svensson visat, tämligen fast förankrar den i landskapets konstkultur.²⁸ För de något senare, gotiskt präglade kistorna är ju sambandet med Västeuropa ännu mer uppenbart.

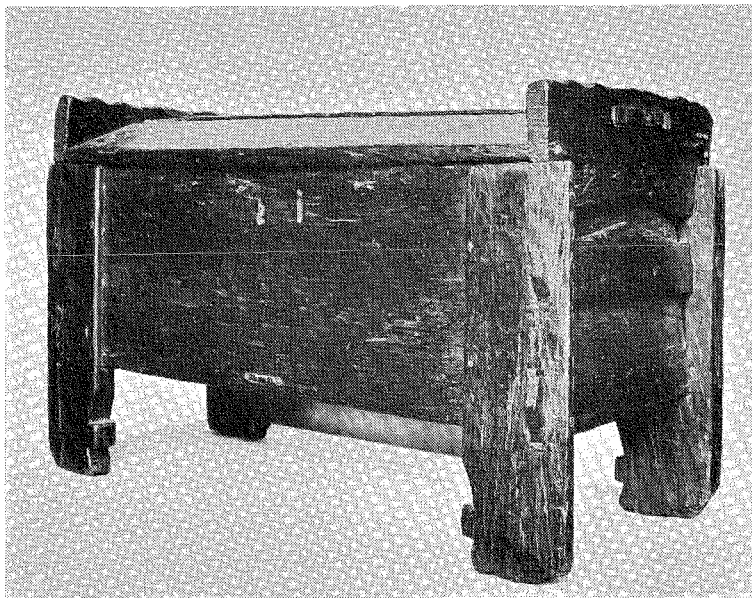
Det förhållandet att ståndkistan hos oss liksom på flera andra håll efter medeltidens slut så gott som helt försvinner hänger samman dels med det alltmer självständiga möbelsnickeriet, som i sammanfogning av väggar genom sinkning

myrs typ. Intappning av botten på motsvarande sätt men på långsidorna finner man i den norska Heddalskistan och i de här avbildade engelska kistorna, bild 7—8. I övriga ståndkistor däremot är botten infalsad i väggarna eller liggande på tvärsålar.

²⁸ Om Bjuråkerskistans tvättbrädsornering, se not 10.

funnit den för ändamålet bäst lämpade konstruktionen,²⁹ dels också med att den enkla plankväggskistan med förstärkande järnbeslag, men vanligen utan fötter, som ju hela tiden existerat vid sidan av ståndkistan, utgjorde en form, som krävde mindre teknisk skicklighet vid tillverkningen och därför gärna kom till användning i mera anspråkslösa kistmöbler, framför allt hos allmogen. Särskilt i Nordsverige ha varianter av denna tek-

²⁹ Sinkningstekniken förekom ju redan under antiken men återupptogs på kontinenten vid medeltidens slut, i Sverige senast på 1500-talet, och slog hastigt igenom i samband med den lösa möbleringens och det därmed samlöpande självständiga snickarhantverkets genombrott. Stolmakarnas hävdvunna särställning gentemot övriga snickare får härigenom också sin yrkesmässiga förklaring. Endast de tillverkade ju en möbelgrupp av någon betydelse, där ej den nya tekniken kunde äga tillämpning. Jfr f. ö. sammanhanget mellan de äldsta stolarna, kiststolarna från tidig medeltid och ståndkistorna.

8. Ståndkista, "ark", från England. 12—1400-talet. — Victoria & Albert Museum, London.

8. Chest, "ark", from England. 13th—15th century.

niskt ålderdomliga typ levat kvar in på 1800-talet.³⁰

³⁰ Detta sammanhänger givetvis med verktygsbeståndet hos tillverkarna, dvs. i detta fall bönderna. Medan den sinkade kistan krävde tillgång till en fin såg eller sinksåg, behövde man för plankväggskistan blott en vanlig hyvel med styrlist eller falshyvel (i de fall man ej nöjde sig

med stum fogning och helt litade till hörnbeslagen). Hyveln är ett gammalt och vanligt allmogeverktyg, men den tunnbladiga sågen blev först med industrialismen (valsstålet) spridd i större utsträckning på landsbygden, och sinksågen förblev ett verktyg för yrkessnickaren. Där man ännu fortfor att tillverka möblerna mer eller mindre hemma, saknades alltså i stort sett förutsättningarna för den sinkade kistans upptagande.

Summary

A Group of Medieval Scandinavian Chests and their Parallels

In Sweden, as in Norway, there exists a number of ancient chests (Figs. 1—4), attributable to the early Nordic middle-ages (12th and 13th centuries), which in respect to design, with the tongued and grooved boards mortised into four corner stiles the prolongation of which form the feet, and the carved linear ornamentation and the arched lid running in grooves cut in the two posterior stiles, bear obvious similarities with a rustic type

that is still in use in south-eastern Europe today (Figs. 5—6). It has therefore been assumed that this unique type of chest came to Scandinavia from the south-east and that it is directly related to the above-mentioned rustic chests. On the basis of certain archeological discoveries dating back to prehistoric times, and of the fact that similar chests existed earlier both in the west of the European mainland and in England and Wales (Figs. 7—8), the

author considers it more likely that these domestic chests with arched lids occurred, in the past, throughout Europe, but survived only in eastern Europe, while new types gradually evolved in the West European countries. The Scandinavian examples are largely a result of the cultural influence from the West that characterized Scandinavian art and handicrafts early in the Nordic middle ages.

On the other hand, chests of the same

general design, but with panelled sides and plane lids, are a common late medieval type that also persisted in north-western Europe for long ages, this survival being ascribable to the close relationship with the house-building technique prevailing there, the section plank walls and half-timbering, and to the fact that in rural districts the carpenter and cabinetmaker were long one and the same person.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Hembygdsundervisningen i den nya skolreformen

Av *Sigfrid Svensson*

För 30 år sedan erhöll folkskoleundervisningen i vårt land nya riktlinjer. Att dessa präglades av framsynthet och pedagogisk realism har ofta framhållits. En ledtråd i 1919 års undervisningsplan var, att kunskapsinhämtandet icke skulle överstiga elevernas mottaglighet men samtidigt koncentrera sig kring väsentliga ting. Självverksamhet och åskådlighet skulle vara grundläggande principer i undervisningen. Lärostoffet skulle så långt som möjligt anknyta till barnens egen värld och erfarenhet. Utifrån dessa pedagogiska riktlinjer var det naturligt, att hembygden skulle tillerkännas en framträdande plats i folkskolans undervisning.

Ett kvarts sekel senare tillkom 1944 års folkbildningsutredning. Dess genomgripande förslag byggde på en folklig bildningsgrundval, som även 1919 års skolreform i icke ringa grad har hjälpt till att forma. I Kungl. Maj:ts direktiv för utredningen säges bl. a.: "Genom att väcka intresse för hembygden, dess liv och traditioner, kan det frivilliga bildningsarbetet verksamt bidra till att skänka landsbygdens befolkning andligt rotfäste i dess nedärvda miljö." Även framhålls: "Studier i hembygdens och

fosterlandets samhällsliv, kultur och historia äro i synnerhet ägnade att levandegöra de nationella värdena. Utredningsmännen böra vid planläggningen av statens understödjande verksamhet taga hänsyn till dessa synpunkter." Nu kan det inte sägas, att utredningen mera direkt pekat på positiva åtgärder för att främja hembygdsstudiet, men den har i varje fall framhållit dess nytta och nödvändighet. Sålunda läses i dess betänkande (Stat. offentl. utredn. — SOU — 1946: 68 s. 112): "Till den medborgerliga bildningen kan utan tvivel med viss rätt räknas hembygds-kunskap och hembygds-vård. Erfarenheten ger vid handen, att ett bredare intresse för kommunala angelägenheter ofta kan väckas genom en anknytning till hembygden. Den konkreta utgångspunkt för ett inträngande i samhällsfrågorna, som studiet av hembygdsförhållandena ger, har visat sig i hög grad kunna bidra till att stimulera till fortsatt bildningsarbete." Även i fråga om det uppställda kravet på folkbildningsarbetets starkare konkretisering hänvisas till att anknytningen till hembygdens förhållanden kunna ge värdefulla utgångspunkter (s. 117). Utredningen påtalar också (s. 136) den torftig-

het, som förortens kulturella liv merendels uppvisar, en tvinande planta i storstadens skugga. Invånarna här bli mer eller mindre andligt hemlösa. Den hembygdskänsla, som man finner på andra håll och som utgör en av bildningsarbetets förutsättningar, har svårt att slå rot i förorten. Här borde hembygden bli utgångspunkt för ett uppryckande studiearbete, som också hade en plats att fylla i den själsliga hygien. Hembygdsstudier kunna hjälpa till att ta bort den rotlöshet, som hemlöshet ger.

Härmed har ur en statlig utredning hämtats stöd för den kritik av ett annat och ännu viktigare betänkande, som är denna artikels syftemål. Det gäller vad som 1946 års skolkommission säger eller rättare sagt *icke säger* om hembygdens roll i enhetsskolans undervisning:

Mellan den grundläggande undervisningen och den fortsatta folkbildningen finnes ett givet sammanhang. Detta har också beträffande hembygdsstudiet stått klart för den fackmannakommitté, som under namn av 1940 års skolutredning åren 1944 och 1946 framlade riktlinjer och undervisningsplaner även rörande folkskolan (SOU 1944: 21, 1946: 11 och 15). Skolutredningen anknyter till anvisningarna 1919 för historia och geografi. I de första klasserna införs lärjungarna på ett förberedande sätt i hembygdens historia. I undervisningsplanerna för klass 4—6 ingår för varje särskild klass ett avsnitt "Drag ur hembygdens historia" och för klass 7 "Sammanfattning av hembygdens historia". I den allmänna inledningen anmärkes, att anvisningen från 1919 om hembygdens roll i historieundervisningen "måhända icke i tillräcklig utsträckning blivit uppmärksammat". Härefter följer: "Det synes

vara av största värde, att de i hemorten förekommande historiska minnena verkligen — där så låter sig göra — tagas till utgångspunkt för undervisningen. De bilder och intryck, som genom ett dylikt tillvägagångssätt tillföras barnen, underlätta för dem på ett särskilt sätt förståelsen för det historiska sammanhanget. Undervisningen blir mera konkret och levande. Men även eljest bör hembygdens historia — vare sig den sträcker sig långt tillbaka i tiden eller endast omfattar en kortare tidsperiod — behandlas under historietimmarna. Vid denna hembygdsundervisning bör samarbete om möjligt sökas med hembygdsförening eller på området bevandrade personer" (1946: 11 s. 270 f.). I de metodiska anvisningarna framhålls att besök på museer och historiskt märkliga platser böra utnyttjas i största möjliga mån. "Värdefullt vore, om vid varje skola så småningom kunde samlas dels anteckningar om hembygdens (byns, socknens, stadens) historia, dels historiska föremål av olika slag" (1946: 15 s. 123 f.). Det bästa förverkligandet av sistnämnda intentioner bör kunna ske genom ett intimt samarbete mellan skolorna och bygdens museer och hembygdsvårdande organisationer. Dessa senares officiella karaktär och uppgift skulle härigenom ytterligare stärkas. I betänkandet framhålls, att hembygdens historia bör, där så osökt kan ske, anknytas till genomgången av fäderneslandets historia och det betonas, att även näringslivets utveckling under olika tidsskeden bör behandlas i lämpliga sammanhang. Beträffande ämnet geografi framhålls, att undervisningen i näringsgeografi (klass 7) ofta blir alltför teoretisk och av föga intresse för lärjungar på detta åldersstadium. Den

bör därför begränsas till väsentliga och lättillgängliga partier. Samtidigt hänvisas till att i sjunde klassen bör meddelas "en avslutande hembygdsundervisning, som ställer in hembygden i ett större sammanhang och tar sikte på dess betydelse i svenskt näringsliv".

I förhållande till den vikt som Skolutredningen tillmätt undervisningen om hembygden bör det med skärpa påtalas, att den senare, främst efter politiska linjer tillsatta Skolkommisionen i sina anvisningar för ämnena historisk och geografisk orientering samt samhällskunskap i enhetsskolan (SOU 1948:27) icke funnit anledning att särskilt betona de pedagogiska, psykologiska och nationella värden, som ligga i att undervisningen förankras i hembygdens för barnen välkända och intressefångande miljö.

Det är visserligen riktigt, att läroämnena måste sträcka sig utöver Skolutredningens studieplan eftersom undervisningen i historia och geografi i den planerade enhetsskolan omfattar fler år än i den nuvarande folkskolan. *Men det kan icke vara en tillfällighet, att ordet hembygd i detta sammanhang synes ha varit tabu för Skolkommisionen.* I dess betänkande understrykes till synes demonstrativt de internationella synpunkterna och som föremål för undervisningen nämnas främmande folks vanor och miljö och främmande länders historia. I och för sig har givetvis en dylik undervisning allt berättigande i den mån den icke överstiger ifrågasvarande skolålders mognad och naturliga intresse, men den får icke un-

danskymma den centrala ställning, som hembygden bör intaga även i enhetsskolans undervisning.

Vad som Skolutredningen framhållit rörande hembygdens roll i folkundervisningen men som nu av oförklarliga skäl medvetet synes ha ignorerats i Skolkommisionens betänkande bör beaktas även i den pågående utredningen om folkhögskolans och blivande lärarhögskolors undervisning. I utbildningen av lärare för enhetsskolan och folkhögskolan bör ingå även en metodisk handledning i möjligheten att anpassa undervisningsmaterialet i olika ämnen till lokala miljöer och använda lokalt material för belysandet av rikshistoria och större sammanhang.¹ Hembygdskunskapen bör i de nämnda skolformerna utgöra — icke ett särskilt ämne — men en princip i undervisningen.

Att 1919 års intentioner i det fallet i många avseenden icke kommit att förverkligas har icke minst sin orsak i att den undervisning, som anbefalldes för folkskolan, icke fick någon motsvarighet i undervisningsplanen för seminarierna. Genom den akademiska undervisningens utvidgning och genom hembygdsrörelsens, museernas och hembygdsforskningens rika blomstring under de senaste decennierna föreligga också nu helt andra möjligheter, vilka folkundervisningen icke bör försumma att utnyttja. Detta gäller såväl beträffande studiematerialet som i fråga om det allmänna intresset för hembygdens särart och historia.

¹ Jfr förf., Folkkulturkunskap som undervisningsämne i seminarierna, Rig 1941, s. 75 ff.

Summary

Regional Research and the New Educational Reform

When the reform of elementary schools was carried out in Sweden in 1919, it was prescribed, that the instruction in history and geography should begin with the study of conditions in the home region. The same idea was further stressed by a committee of professional men appointed in 1940 for the reorganizing of Swedish public education. Among other things, the collaboration of schools with local museums is recommended. The

report in question was later worked over by a new committee, and the writer criticizes the fact, that the latter does not specially emphasize the great pedagogic value for primary instruction of establishing a connection with the home milieu. The author points out, that the training of teachers concerning regional research also stands in need of reorganization.

Textkritik och folktrotolkning

Av K. Rob. V. Wikman

Den sannolikt i slutet på 1600- eller i början på 1700-talet nedskrivna samling av anteckningar om småländsk folktro (De reliquiis in Smolandia paganismi et papismi), som bildar början av Johan Johansson Törners "Samling af widskeppelser", innehåller under nr 57 en notis, som troligen från början haft följande ordalydelse:

*"När man utbreder lin eller hampa, så måste man akta sig at man ej wänder topparna norrut, utan som menniskian i jorden lägges, hufwudet öster ut."*¹

Om man granskar denna anteckning, finner man, att dess väsentliga innehåll

¹ I fråga om ovanstående, av mig verkställda, redaktion av texten hänvisas till min Törner-utgåva: Johan J. Törners Samling av widskeppelser. Uppsala o. Stockholm 1946, s. 74 o. 75

består i upplysningen att man ej får vända topparna i riktning mot norr, när man breder ut lin eller hampa till rötning. Detta stämmer till fullo överens med att man ej brukar så lin, när det blåser nordlig vind,² och det hör ihop med den vanliga folktron om nordan och norr. Utlagt i norr kan linet varken gro eller få den nödvändiga rötan.

Det som följer därefter i texten är en till formen adversativ, men till betydelsen explikativ sats: "utan som menniskian i jorden lägges, hufvudet öster ut." Redan stilistiskt faller denna bisats utom meningens ram. I och för sig bildar den endast en sorts förklarande jämförelse;

² Törner-utgåvan, s. 83, nr 92: Linfrö måste man aldrig såå, när thet blåser från nordan, ty då blifwer miszwäxt uppå thet.

men ger ingen förklaring i logisk mening. Parallellen åskådliggör endast föreställningen att man ej får lägga ut linet och hampan åt norr, *utan bör lägga dem i den andra, motsatta riktningen.*

Ordarätt fattad är parallellen dessutom, såsom jag redan vid doc. Albert Eskeröds disputation år 1947 på avhandlingen "Årets äring" framhöll, oriktig. I hela kristenheten har man mig veterligt begravt de döda i riktningen väster—öster, för att den döde på uppståndelsens dag måtte kunna möta sin frälsare ansikte mot ansikte. I en småländsk av P. Wistrand uppskriven variant av Sven Svanevit heter det:

"Var haver solen sitt säte,
och var vila döda männens fjäte?
— — —

Jo, i väster haver solen sitt säte,
och i öster vila döda männens fjäte."³

Doc. C. M. Edsman tolkar också alldeles riktigt uttrycket "hufwudet öster ut" såsom "ansiktet i öster".⁴ Om sakförhållandet att man begrov liken med huvudet åt väster kan nedskrivaren, som måhända själv var prästman — man kan gissa på någon av Linnés närmaste — ej gärna ha tagit fel. Trots allt detta förblir parallellen oklar. Om topparna av linet (eller hampan) skola ligga mot öster och rotändan mot väster, så är ju detta raka motsatsen till det övliga sättet att jorda liken. Redan denna oklarhet visar oss huru lös och påklistrad hela jämförelsen är.

Men huru mycket denna jämförelse än

³ Fataburen 1911, s. 224

⁴ C. M. Edsman och A. Eskeröd, Gammalt och nytt om sista kärven och årets äring, Rig, 1949, s. 23 ff.

må halta i logiskt och sakligt hänseende, så kvarstår frågan: från vem härstammar den? Har nedskrivaren hört någon allmogeman säga så, eller har han själv lagt till parallellen? Med full säkerhet kan givetvis en sådan sak inte avgöras. Men när man tar i betraktande, att manuskriptets nedskrivare på åtskilliga andra ställen efterlyser förklaringar av folktron och i vissa fall även själv kommer med sådana, så är det högst troligt, att den ovan nämnda "förklaringen" härstammar just från honom. Doc. C. M. Edsmans intressanta hänvisningar till samtidens asketiska litteratur göra detta ännu mera sannolikt. Och om den vaga parallellen med begravningen också icke direkt skulle härstamma från nedskrivaren, kan man på goda grunder anta, att den indirekt härstammar ur kristligkyrklig källa.

I Törners handskrift (men ej i de andra handskrifterna) finnes ett tillägg till anteckningen: "*eljest rutnar det ej.*" Av språkformen att döma gäller detta *endast linets* (men ej hampan!) *rötning*. Detta förhållande saknar ej betydelse ur textens synpunkt. Anteckningen är icke någon förklarande tillsats av Törner själv. Liksom andra sådana inflickningar i handskriften har den tillkommit sålunda, att Törner vid en senare tidpunkt fått en annan avvikande uppgift. Anteckningen innehåller med andra ord en fullständigt ny uppgift: När man utbreder linet till rötning, så måste man akta sig att man ej vänder topparna mot norr, "*eljest ruttner det ej.*" Proveniensen av denna uppgift har ingenting att göra med den föregående notisens proveniens. Den kommer också med en helt annan förklaring, vilken i motsats till den förra oemotsägligen är rent folklig.

Varifrån uppgiften härrör, kan ej direkt avgöras. Inflickningarna i denna äldsta del av manuskriptet ha, som jag i anmärkningarna till Törner-utgåvan visat, skett vid olika tidpunkter. Den tidigaste härstammar från 1743 och har tillkommit under Törners vistelse på Stora Lassåna (Laxå) i Närke. Åtskilligt kunde tyda på att även denna notis har samma ursprung i den Rosenholmska släktmiljön på Lassåna. I varje händelse ha vi inget skäl att anta, att den nya uppgiften om linrötningen skulle ha tillkommit före denna tid. Sannolikheten för att den skulle höra hemma i (norra) Småland är också ringa. Så mycket är i varje fall klart att Törner någon gång på

1740- eller 1750-talet erhållit den uppgift, som han i stympad form infört på nr 57 med orden: "eljest rutnar det ej", med andra ord, linets rötning går inte som den skall gå.

Det torde vara onödigt att komma med vidare reflexioner i frågan huru man bör förstå den folktro, som det här är tal om. Textkritiken löser problemet till full evidens. Däremot inställer sig osökt en annan reflexion, nämligen att man inte får godta upptecknares och sagesmäns "förklaringar" så utan vidare, när det gäller att förstå folktrons verkliga mening och innebörd. I detta fall är textkritiken den avgörande instansen för tolkningen.

Summary

Textual Criticism and Interpretation of Popular Belief

In Rig 1949:1 (p. 21—44), Albert Eskeröd and C.-M. Edsman have discussed the popular belief that flax and hemp should not be put out for retting with their tops turned to the north. Both gentlemen, however, are more or less wrong.

The present writer, who has published with his own commentaries J. J. Törner's collection of notes on popular belief of the 18th century, proves, that the meaning of the cited source has been corrupted. On the one hand the person, who originally copied down the text, has added an unconnected parallel which says, that flax and hemp should be treated in the same way as a dead man, when he is laid under the sod. On the other hand, Törner has later added a

new note to wit, that flax must not be put out for retting with the tops to the north, "for in that case it will not rot". If one critically disregards the first part of this, and correctly reads the note added later, the meaning becomes quite clear. It is a question of the belief that the flax is damaged by being exposed to the north wind. The same source informs us, that flax must not be sown, when the wind is in the north; the crop would in that case deteriorate.

The present case is a typical illustration of the fact, that notes, especially older ones, which contain interpretations and explanations of popular beliefs, have to be dealt with very carefully and critically.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

SVANTE SVÄRDSTRÖM: *Dalmålningarna och deras förlagor. En studie i folklig bildgestaltning 1770—1870.* Nordiska museets handlingar 33. Stockholm 1949. Färgpl. + 176 s. + 12 s. pl. + utvikspl. Häft. kr 18:—.

Redan 1932 uppvisade Svante Svärdström, att dalmålarna via senare bildverk använt Gustav Adolfsbibelns illustrationer som förlagor. I sin doktorsavhandling preciserar han nu vilka de olika förlagorna varit, utreder deras tillkomsthistoria och uppvisar vad de betytt för den folkliga bildgestaltningen.

Direkta misstag eller förbiseenden i denna avhandling äro mycket få. Den rätta titeln på den äldsta av de bilderböcker (s. 48 ff), vilka kunnat vara förmedlare av bibelbilderna, är Bibliska historier och den är tryckt i Stockholm 1707; i Lunds universitetsbibliotek finnes ett unikt ex. med bevarat titelblad. Ett utnyttjande av samma bibliotek skulle också ha gjort bibliografin rörande Hübners Bibliska berättelser (s. 60) mer fullständig. I sak spelar dock detta ingen roll. Det väsentligaste i undersökningen borde däremot ha varit att göra en jämförelse mellan Hübners bildurval (ca 65 bilder av Figurbiblarnas 143 ur Gamla testamentet) och dalmålarnas allmänaste motiv. En sådan jämförelse ger icke stöd för att Hübner i någon större utsträckning använts som förlaga. Vid disputationen framgick, att detta också var förf:s mening. För Nya testamentet utgöras förlagorna av de i figurbiblarna 1739 och 1777 använda s. k. postillabilderna. Nils-Gösta Sandblad påpekade vid disputationen, att den tilltagande förkärleken hos dalmålarna för dessa senare här en direkt bakgrund i Nya testamentets ställning i kyrkolivet. Likaså skulle förf. genom att gå till bouppteckningarnas bokinnehav kunnat styrka, att när Arndt och Müllers arbeten använts som förlagor, så är den art av religiösi-

tet, som här kommer till uttryck icke okänd för målarnas kundkrets. Detta framgår redan av de stickprov rec. gjort i ett 30-tal bouppteckningar från Rättviks och Leksands tingslag från omkring 1800. Man vill annars lätt tro, att dessa tillkrånglade bilder och stymgade texter enbart uppfattats som dekorationer.

Avhandlingens huvudresultat äro nedlagda i det vidlyftiga motivregistret, i vilket ca 1.500 målningar äro förtecknade. Förf. har här bestämt målningarnas ikonografi och sammanfört dem under olika motivrubriker samt attribuerat ett mycket stort antal målningar till enskilda mästare och resten till olika bygdeskolor. Han har vidare angivit inskriptionernas textkällor samt för varje målning undersökt förhållandet till förlagorna. En ingående granskning har gett vid handen, att texterna äro i all sin inkonsekventa ortografi återgivna med 100 % ackuratess, vilket vittnar gott om arbetets tillförlitlighet även i övrigt. Hänvisningarna till Karl-Erik Forsslund äro dock icke konsekvent genomförda och uppgifter om en och annan ytterligare målning kunna framletas ur denna och andra källor. Förf. har tydligen också med avsikt avstått från att närmare kommentera de många justeringar han gjort av Forsslunds i Med Dalälven återgivna fältanteckningar. Utöver hänvisningarna till det för avhandlingens nyttjande ombärliga av Svärdström 1944 utgivna bildverket Dalmålningar hade det varit praktiskt, att sådana också lämnats till illustrationerna hos Forsslund och i övrigt hithörande litteratur. Ty ett begagnande av Svärdströms resultat rörande förhållandet mellan målningar och förlagor kräver tillgång till ett så rikt bildmaterial som möjligt.

Endast i några ytterst få fall har recensenten tillägg att göra rörande förlagsberendet. Hur fri dalmålaren står till sin förebild synes t. ex. av Titus 9 (s. 89, 152); sköld-

bäraren och den missförstådda baretten vittna dock om inspirationskällan. Ett lärorikt exempel på sådana detaljreminiscenser har förf. själv bl. a. givit i fråga om Jakobs brottning 2 (s. 68 f., fig. 16). Däremot är det svårt att i målningar som Jesus inridande i Jerusalem 21 och Änkans son 1 finna annat än av texten beroende allmänna överensstämmelser med förlagorna. Nu har förf. i vissa fall använt ett i registret icke omtalat vittnesbörd, nämligen att andra bilder i samma interiör tydligt bestyrka förlagsberoende. Vid disputationen framgick, att så skulle vara fallet med Johannes döparen 1. Men då har förf. förbisett att nr 2 av samma motiv och med Johannes i fängelsefönstret snarare måste vara utförd efter förlaga. Detsamma gäller Maria bebådas 8, som både i helhet och detaljer överensstämmer med postillabilden. I Betlehem 11 äro herdarnas karakteristiska stavar och Josefs fackla hämtade från förlagan. Förf:s exempel på kistebrev som förlagor kan kompletteras med en i Rättviks gammeldgård befintlig framställning av Den smala och den breda vägen ("Guds barn").

De erinringar som här gjorts må främst uppfattas som fakultetsopponentens önskan att låta några resultat bli synliga av en mödosam granskning. De väga lätt emot avhandlingens förtjänster. Andra anmärkningar kunna dock göras. Uppläggningsen av Svärdröms avhandling är högst personlig, häri har den både sin charm och sin begränsning. Sålunda saknar man utöver den forskningshistoriska återblicken bl. a. den sammanfattning av förf:s tidigare forskning, som man kunde ha väntat sig skulle kröna en akademisk avhandling. Utblickar och sammanställningar borde bl. a. ha ägnats dalmaleriets äldre konsthistoriska och etnologiska sammanhang, något som också hade givit förf. tillfälle att närmare behandla även sådana motiv, som icke gå tillbaka på tryckta bilder utan bygga på äldre tradition.¹ Förf. synes underskatta den redan av Sigurd Erixon framhållna betydelse, som det äldre bergslagsmaleriet haft för det genuina dalmaleriets uppkomst. Rent allmänt sett bör

man räkna med att kulturkontakten med närliggande bygder betytt mer än Stockholmsbesökens fjärrverkan. Likaväl som kyrkmålningarna i Vika medtagits, hade det sålunda varit berättigat med en hänvisning till målningarna på Sveden, vars förlagor förf. för övrigt enligt uppgift under disputationen nu avslöjat. Förf:s i tidigare arbeten framlagda omfattande personhistoriska forskning har borde i avhandlingen ha översiktligt utnyttjats dels i form av ett konstnärsregister, dels genom en socialkarakteristik av konstnärerna. I tidigare skrifter har förf. gjort ett flertal slående sammanställningar och ingående analyser av förhållandet förlagor och dalmålningar. I avhandlingen lämnas ytterligare sådana, men i första hand valda för att fastslå direkta textlån ur förlagorna, varigenom dessa senares förekomst är ovedersäglig. Till detta skulle därför — och det är den tyngsta anmärkningen — ha behövts en avslutande sammanställning av olika arter och faser av omvandlingsprocessen, varvid även borde ha uppmärksamats hur förlagornas olika konstnärliga art återverkat på dalmålarnas bildgestaltning.

De här efterlysta resuméerna skulle å andra sidan i mångt och mycket icke inneburi mer än en sammanställning av förf:s egna tidigare framlagda synpunter och resultat. Avhandlingen är alltså ingen avrundad avslutning utan ett led i ett pågående långvarigt, målmedvetet och framgångsrikt forskningsarbete, som nu bl. a. genom förlagepresentationen och motivregistret fått sin bärande stomme. Avhandlingen kan ej ses skild från Svante Svärdröms tidigare bidrag om dalmålningarna. Tillsammans utgöra de en helt självständig och märklig forskarinsats, vars resultat delvis redan ingått i det allmänna medvetandet. Den äldre uppfattningen om folkkonsten som "gesunkenes Kulturgut" av enbart reproducerande, icke skapande natur vederlägges på ett övertygande sätt av dessa forskning. Även om avhandlingen själv tiger därom, utgör den ett viktigt inlägg i den internationella debatten om folkkonstens väsen. Bortsett från textilkonsten föreligger över huvud taget icke en så omfattande och ingående undersökning om någon annan grupp av europeisk folkkonst.

Sigfrid Svensson.

¹ Jfr ytterligare härom i Nils-Gösta Sandblads rec. i Konsthistorisk tidskrift. (Under tryckning.)

MARSHALL LAGERQUIST: *Rokokomöbler signerade av ebenister och schatullmakare i Stockholm. Studier i rokokotidens möbelhantverk och möbeldistribution.* Nordiska museets handlingar 31. Stockholm 1949. 200 s., XVII + 126 ill. i djuptryck. Häft. kr 25:—.

Marshall Lagerquists vackra bok om rokokomöbler röjer redan genom sin utförliga rubrik sin karaktär av utpräglat specialarbete, en ingående detaljbehandling av ett strängt begränsat område av svensk möbelhistoria. Just i detta avseende skiljer sig boken från huvudparten av tidigare större verk på området. Då därtill ämnet är hämtat från en så höggradigt populär period som rokokon, är det klart att boken måste mottas med ett starkt intresse och studeras med berättigad iver. Därtill kommer att illustreringen är rik, vårdad och typografiskt förstklassig, detta senare förhållande baserat på en lycklig samverkan mellan skickligt fotografimaterial från Nordiska museets atelier och praktfullt djuptryck i Nordisk Rotogravyrs bästa mästarstil. Vid studiet av bokens text blir man också snart övertygad om att detta bildmaterial ingalunda blott är en verksam limsticka för bokköpare, utan tvärtom synnerligen intimt samverkar med den skriftliga framställningen och bildar dennas oundgängliga stöd och underlag. I själva verket inrymma planscherna det i boken behandlade föremålsbeståndet i oavkortat skick, ett förhållande vars vikt och betydelse för en historisk behandling av ett föremålsmaterial bör starkt understrykas.

Detta, liksom över huvud vad som yttras i denna del av recensionen, gäller bokens huvudparti, den iföljd av kapitel, som ägnas åt signerade fanermöbler i rokoko från Stockholmsverkstäder. Arbetet rymmer nämligen därutöver ett annat betydande parti, som rör sig om möbelexport och möbelhandel, vilket omnämnes för sig i recensionens sista avsnitt.

Rörande bildmaterialet bör ytterligare framhållas att det presenterar ett stort föremålsmaterial, som icke förut varit synligt i avbildning, framför allt icke samlat. Om man undantar auktionskataloger o. dyl. är det endast de större samlingarnas egendom och här

framför allt Nordiska museets rokokomöbler, som tidigare varit allmänt tillgängliga i bild.

Den möbelhistoriska framställningen består av fyra särskilda kapitel, av vilka ett är en orientering om fanermöblerna i den franska rokokon, en refererande sammanställning av kunskaper, som man annars får söka i en stor och spridd handbokslitteratur. Det utvalda föremålsbeståndet behandlas individuellt i ett stort kapitel och grupperas ur olika synpunkter, medan ett särskilt kapitel ägnas åt en stämpellista med reproduktioner av märken för tillverkare, korporationer, myndigheter och ägare, till stor del förut opublicerat material, jämte en text som förklarar de olika slagen av stämpelar, deras införande och bruk. Ett viktigt parti är slutligen det kapitel som ger en översiktlig sammanställning av rokokon som modestil i svenskt möbelhantverk.

Till föremål för undersökningen har författaren bemödat sig att utvälja det bästa mästare- och tidsbestämda urval ur den stora mängden av bevarade fanermöbler av Stockholmstillverkning i rokokostil. Han upptar därför enbart möbler med tydlig mästarsignering eller sådana vars tillverkare på annat sätt är säkert kända. Bland dessa pjäser ha sådana företrädare som äro daterade till året eller till viss begränsad tid. Det gäller alltså ett elitmaterial och även bland de så kvalificerade möblerna är ett urval gjort som möjligast jämnt presenterar förekommande typer och stilformer. När det gäller schatullmakarearbete, fanermöbler, ligger det i sakens natur att byråarna komma i en överväldigande majoritet.

Bokens bildmaterial åskådliggör på bästa sätt detta föremålsurval och dess gruppering. Som en särskild inledande översikt av byråns stilformer från senbarock över rokoko och gustaviansk stil ges först en bildsvit om åtta planscher. Den visar som utgångsstadium några senbarockbyråar från omkr. 1745 av den genom författaren identifierade mästare Johan Hugo Fürloh och av Christian Linning, en sedan mycket produktiv rokokomästare. Vidare en byrå i ytterligt knappa och förenklade rokokoformer, daterad 1750, och som kontrast en med blomsterintarsia överrikt dekorerad fasad, en topprestation i svensk rokoko. Därpå exempel på två stilistiskt skilda typer, en barocken närstående, där de tre lådorna äro

tydligt åtskilda i fasaden genom horisontala lister, och en avancerad typ med fasaden behandlad som en enhet inom en gemensam ram av inläggningar och bronsbeslag och med lådskarvarna så mycket som möjligt dolda. Slutligen två bildpar som illustrera hur stilarna kronologiskt gå i och om varandra på ett överraskande sätt, så att man som här kan ställa bredvid varandra två byråar från år 1775, den ena i ren rokoko och den andra i fullt utbildad tidig gustaviansk form. Det andra paret är från 1780 och visar en höggustaviansk, rikt inlagd pjäs och från samma år en sengustaviansk mahognybyrå med släta mässingsbeslag som enda dekorerung.

Huvudmängden av bilderna följer sedan i bokens slut grupperad efter möbelslag och typer liksom detaljbehandlingen. Skåpen bilda en jämförelsevis fåtalig och enhetlig grupp. Byråarna däremot visa en så mycket rikare form- och typvariation. Den ovan berörda övergången från kvardröjande barockformer, stegvis fram till fullmogen rokoko exemplifieras här utförligare. Så följer en fyllig grupp med ren rokokolinje i profilen men med lådskarvarna starkt betonade bl. a. med beslagsskenor. I åtskilliga variationer visas så ett fasadschema med ett vertikalt mittstycke kring nyckelskytarna med konturer som i stort följa hörnstolpens sväng, varigenom detta mittparti får en balusterartad form. Den fullkomligaste rokokofasaden med enhetlig omramning låter lådornas samlade fasadyta skjuta ned och dölja även sargen. Så komma skrivbyråarna med sin snedklaff, dels i en fullkomligt rätlinjigt byggd grupp, dels i genomförda rokokoformer. Sekretärerna representera allehanda mellanformer med snedklaffen buren av byrå på höga ben eller av bord med lådor i sargen. Bord i skilda efter ändamålen utbildade särformer utgöra avslutningsgruppen i denna planschföljd, vars innehållsrikedom torde framgå redan av denna summariska uppräknig.

När det gäller en så starkt specialiserad undersökning som denna, som själv rör sig med subtila detaljer och minutiös systematisering av materialet, ligger det i sakens natur att varje något närgången granskning av metoden också måste gå i detalj med risk att ge intryck av diskussion om petitesseer.

Det är redan framhållet med vilken systematisk noggrannhet och följdriktighet materialet blivit valt, så att endast de mest väl-dokumenterade pjäserna tagits till utgångspunkt för slutsatserna. Man känner i varje särskilt fall vilken Stockholmsmästare som svarar för arbetet och när detta lämnat verkstaden. Men om också stämplor och påskrifter sitta oförändrade kvar på en möbel, som varit i oavbruten användning under tvåhundra år och genomlevat många smakens kantningar, så vill man gärna vara övertygad om att pjäsen i alla andra avseenden är bibehållen sådan som den det givna året lämnade den kände ebenistens verkstad. För materialets beviskraft krävs i varje fall en systematisk källkritik av denna art, motsvarande den som ägnas skriftliga historiska källor, där det är fullt vedertaget att icke stanna vid att granska datum och underskrift. Att sådan kritik också ligger bakom urvalet för denna undersökning är klart, men den är icke redovisad med samma systematiska renlinjighet som i så mycket kännetecknar arbetet i övrigt. En granskande titt på ett detaljområde kan belysa detta påstående, och man kan då välja en sak som lätt kan avläsas på bilderna, som därmed samtidigt få tillfälle att visa sakvärdet av sin goda kvalitet. Beslagen äro ett viktigt element i rokokomöblerna, men samtidigt ett lätttröligt element. Kan man övertyga sig om att de genomgående äro ursprungliga på de utvalda möblerna?

Det ges här vissa säkra undantag, vissa fall där man har anledning till tveksamhet och vissa där man knappast kan hoppas att komma till full visshet. De mogna rokokobeslagen på byrån bild IV och VI ha ersatt rörliga handtag på genomgående sprintar, efter vilka hålen syns inuti lådorna, ett igensatt hål t. o. m. på detaljbilden. Liknande märken på den raka klaffbyrån bild 68, daterad 1768, tyda på att de gustavianska beslagen ersatt en hel uppsättning av annan typ, och man är färdig att misstänka något liknande om den samtida byrån bild 67. Ofta är det tydligt att beslag helt enkelt saknas, såsom handtagen på 64 eller de hörnbeslag, som böra ha funnits på 21. Men mest utsatt tycks den flik ha varit som nästan undantagslöst skjuter ned från sargens mitt. Sådana beslag äro tydligt bortfallna på

13, 17 och 51, troligtvis också 1 och 3 som jämförelsen med 2 ger vid handen, och på den stora byrån bild 9 har inte blott beslaget utan hela träklossen försvunnit, ehuru den från början funnits där. Nyckelskyltarna med två putti bärande en kunglig krona göra ett främmande intryck på Efverbergs sekretär från 1771, bild 101, men passa gott på Linnings tidiga byrå, bild I, där de uppträda i sitt rätta garnityr. Dessa beslag äro dock en lätt omredigering i rokokon av rena barockförebilder, bevarade på Simon Baumans skåp från 1699, gjort för drottning Hedvig Eleonora och alltså förvarat på Drottningholms slott. Det finns också mer komplicerade fall. Toalettbordet 117—118 var, då det 1883 kom till Nordiska museet, överhöljt med de rikaste beslag, vilka då bedömdes vara sent tillsatta och borttogos. Men frågan står öppen om möbelen nu är i ursprungligt skick eller från början haft andra beslag. Byrån bild 47—49 kom till Nordiska museet 1885 med gavlarna klädda med en rutformig beslagsram kring ett stort mittornament, i sådant skick avbildad 1901 i Böttigers bok om Haupt. När dessa beslag borttogos, var det givetvis därför att man var övertygad att de voro senare tillsatser, men detta säger intet om hur gaveln ursprungligen kan ha varit beslagen. Den kritiske detaljgranskaren kan på detta sätt stanna inför många diskutabla detaljfrågor, som långt ifrån behöva inskränka sig till det här exemplifierade området. Den strängt genomförda källkritikens nytta torde härmed vara tillräckligt antydd.

Det är naturligt att planeringen av en undersökning och valet av metod också innefattar en avsikt att därmed komma till en bestämd art av resultat. Författaren av denna bok har otvivelaktigt tänkt att med sitt elitmässigt väldaterade material kunna uppställa kronologiskt ordnade följder av möbler och finna att dessa samtidigt visade upp riktiga typhistoriska utvecklingsserier. Linning är den med daterade pjäser rikast företrädde mästaren, och det var därför naturligt att först pröva metoden på honom. Det gick bra till en tid, men ett enda nytt belägg inskjutet i sviten (sid. 41) var nog för att övertyga om arbetshypotesens ohållbarhet. Även hos denne mästare med hans klara stilutvecklingsfaser visade årtalen att typerna tillverkats

parallellt, icke följt utvecklingsmässigt efter varandra. Hoppet att kunna med den fasta kronologien fastställa typutvecklingen och sedan begagna typen som dateringsgrund slog således slint (sid. 74). Det återstod att kunna tala om äldre och yngre ur typologisk synpunkt men under förutsättningen att det icke innebar någon relativ kronologi. Man kan tycka att detta är ett nedslående resultat, men det kan också betraktas som en vinst att klara fakta fört till en historiskt godtagbar observation. Här är fråga om en ganska kort tidrymd, den då rokokostilen härskade i det Stockholmska möbelsnickeriet. Frankrike var källan för våra snickares stilkunskaper, och redan när svenskarna först började lära sig stilen hade den i sitt hemland genomlöpt alla sina utvecklingsfaser. Dessa kunde på en gång upptas som modeller utan att man ens reflekterade över typernas inbördes ålder. Till Sverige kommo de samtidigt som nyheter och brukades till det, vartill var och en passade, en tidig barockmässig form när man önskade en stor rymlig byrå, o. s. v.

Skåpen, som här stå först bland möbeltyperna, behandlas i ett förhållandevis kort urval, motiverat med att de flesta och rikast arbetade rokokoskåpen äro mästestyckepjäser, som i den alltifrån 1751 bevarade ritningsserien äga ett särskilt exakt dateringsinstrument. Författaren har accepterat den lösning som sedan länge varit planerad, nämligen att denna samling borde publiceras som en enhet för sig. De skåp han under sådana omständigheter har kvar äro av en enklare form än mästestyckena, av vilka man under rokokotiden fordrade runda hörn samt kapital på fasadens tre pilastrar, ett fördyrande extraarbete, som tydligen ej slog igenom i den fria marknaden. Skåp som Linning gjorde och sålde ännu på 1760-talet kunna representera en föregående periods normala typ, som emellertid höll sig kvar i mästestyckeklass i andra städer, t. ex. i Åbo 1762 (se Nikander i Sv. Kulturbilder, ny följd I, Stockholm 1934) och i Kristianstad 1781—82 (se Böttiger i Svenska slöjdföreningens tidskrift 1905).

Flera av de synpunkter som diskuteras i fråga om byråarna locka till fortsatta funderingar, såsom t. ex. fasadens vertikalinledning. I första hand torde man böra sär-

hålla det på franska byrår förekommande dekorativa mittfältet i bred och fyllig rundning, kallat fiolförmigt (bild IX), från den mer strängt vertikala markering som blev ytterst vanlig på svenska byrår, och som i rokokostilen oftast blev balusterformad (bild 37—54). Mittbalustern har säkerligen icke uppkommit utan direkt inverkan från den smala raka pilasterform som franska régencebyrår visa (bild sid. 51) och svenska senbarockbyråars bredare insvängda mittfält (bild II—IV). Men just inför detta i de flesta fall rent dekorativa element är det knappt möjligt att bortse från sammanhanget med mästestyckeskåpen. De bestå av en bred byrå med därpå ställd skåpdel med två dörrar, artikulerade genom tre pilastrar. Den ofta dominerande mittpilastern har fått ett arkitektoniskt motiverat underparti i en förkroppning på byrådelens fasad, till konturen avspeglade hörnprofilens antingen raka lodräta linjer eller rokoksväng. I varje fall ligger det nära till hands att se en inverkan från detta håll på de lösa byråarna och den ganska allmänna förekomsten av deras mittbalusterfält (Wallin, Nordiska museets möbler, II, sid. XXIII).

Att rokokostilen jämsides med sina ordinarie svängda former också i stor utsträckning kunde arbeta med rent snickarmässigt raka linjer genomförda med full konsekvens visar t. ex. gruppen av raka snedklaffbyrår (bild 65—68), som förekom ymnigt samtidigt med de svängda (bild 69—74). Byrån bild 5—6, som innehåller en höjbar uppsats, har bibehållit den raka formen av detta rent konstruktiva skäl, medan den genom en mycket rik beslagsdräkt säkrat åt sig den önskade stilkaraktären. En pjäs som ur stilsynpunkt bör framhållas såsom synnerligen märklig är den lilla enkla ofanerade ekbyrån av Carl Åhman (bild VII). Avvikelserna från raka former till förmån för stilintrycket äro minimala. Fasaden är ytterst lätt buktad i plan medan lådornas ytterkontur bildar en strikt rektangel. Hörnstolparna ha fått en ytterligt knappt svängd profil och sargen en väl tilltagen mittflik. Men hela karaktären är omisskännligt genomförd rokoko av den art som man måste hänföra till pjäsens helhetskonception, motsatsen till påsatt dekoration. Den förutsätter helt enkelt en mästare, som så helt tillägnat sig rokokons stilkänsla att han be-

härskat det svåraste av problem, att göra en enkel stilsak. Flera omständigheter göra denna prestation ytterligare beaktansvärd. Möbeln är daterad 1750, dvs. så tidigt att svenska snickare först nyligen lärt sig rokokostilen och ingalunda voro virtuoser i dess tillämpning. Carl Åhman hör ingalunda till de mycket kända, han blev mästare 1748. Det skulle ha sitt alldeles särskilda intresse att kunna lära känna i vilka banor hans gesällutbildning gått. Ett sådant fall ökar i hög grad spänningen inför möjligheten att mer än som hittills skett kunna följa våra gesäller på deras studiefärder till Europas stilcentra.

Det mest omfattande stilhistoriska kapitlet gäller den centrala frågan om rokokoperiodens datering eller enligt författaren själv "att ge en något så när fast kronologisk inramning av rokokon som härskande stil i svenskt möbelhantverk och även att hävda snickarens personliga ansvar vid de allmänna stilprincipernas handhavande inom sitt eget fack" (sid. 37). Utgångspunkten för argumenteringen är slottsbygget, icke så uppfattat att införandet av fransk rokoko i slottsinredningarna skulle vara liktydigt med att den nya stilen därmed blev rådande modestil i landet eller ens i Stockholm. Att detta är två skilda saker är längesedan klart. Men författaren ger en översikt över förloppet och tillför också nytt material, som gör bilden klarare. Det är tydligt hur slottsbygget påverkat möbelhantverket i fransk anda och hur det auktoriserade rokokon i Sverige. Det konstateras på ett överraskande sätt att de upprepade importerna av franskt material till slottets inredning och möblering icke omfattade fanermöbler utan fast inredning, stolar, beslag o. s. v. De franska konsthantverkarnas roll som förmedlare av ny stil till de inhemska yrkesmännen får en paradoxartad belysning: stolmåkarna förfranskades ej genast trots att fransmän av deras yrke funnos här, medan fanersnickarna samtidigt förfranskades utan dröjsmål och tveksamhet trots att de ej här kunde umgås med franska kolleger. Och summan av iakttagelserna blir att de från Frankrike nyhemkomna vid slottet bundna hovschattullmåkarna omkr. 1750 införde rokokon i Stockholms snickareämbete. Rokokons avträdande från ledande plats diskuteras på lika ingående sätt med hjälp av åtskilliga fakta och

slutresultatet av undersökningen blir att rokokon som härskande modestil inom stockholmskt fanersnickeri får räknas ligga inom perioden 1750—1775. Författaren konstaterar med en sidoblick på silversmidet att överensstämmelse råder. Även en tillbakablick på den föregående möbelforskningen kan här ha sitt intresse, då den visar hur periodgränserna småningen genom efter hand gjorda erfarenheter jämkats ihop till just dessa årtal, vilka således genom författarens undersökning fått en ytterligare bekräftelse. Gustaf Upmark d. y. satte 1913 i Möbler i Nordiska museet rokokoperioden till 1750—70 och i samma museums högrestandsavdelning och äldre vägledningar ha dessa årtal iakttagits. Sedan 1923 års vägledning har slutårtalet satts till 1775. Det underförstås vid all sådan periodangivning att inga skarpa gränser i praktiken existera men att detta icke utesluter en gränsdragning med ett reellt innehåll.

Det torde av det föregående ha framskymtats att detta specialarbete ger anledning till diskussion av en mångfald frågor av speciell art och av mer än rent detaljintresse. Författaren yttrar sig ganska kategoriskt om sin metod att grunda undersökningen enbart på ett strängt begränsat urval ur det stora möbelbeståndet. "Även om ett begränsat urval ej varit nödvändigt, torde näppeligen ett vidlyftigare åskådningsmaterial ha kunnat ytterligare belysa de frågor, som betraktas som väsentliga i sammanhanget" (sid. 71). Synpunkten kan tåla att betänkas. Det är inte lätt att utan vidare påstå vilka av de här som olösta lämnade problemen skulle ha kunnat vinna klarhet, om metoden getts vissa vidare gränser. Klart är att det innebär en uppoffring att utesluta från diskussionen en mångfald variationer och särfall och att ett begränsat materialurval innebär faror för subjektiv inriktning åt ett eller annat håll. Till egentligen bäriga statistiska slutsatser räcker urvalet knappast, och man kan ej heller se bort från att man kan ha mycket användning även för det yttre skikt av föremål, som ej kan mästarbestämmas men väl fixeras som Stockholmstillverkning.

Verkstadsorganisationen inom det skråbundna hantverket är en faktor som ingen konstslöjdshistoriker kan förbise. Denna bok ger många exempel på hur släktskap mellan yr-

kesbröder också bestämmer eller röjer ett sammanhang mellan verkstäderna. En utförligare släktutredning av Stockholms snickareämbete skulle säkert ge samma bild som andra ämbeten, nämligen en fast skyldskap mellan åtminstone huvudparten av mästarstammen och ett parallellförhållande till det prästerliga konserverandet av företrädarens hus. Det har tydligen varit lika naturligt att konservera en mästareänka eller -dotter med åtföljande verkstad som det var med pastorn. Mästarna voro en stam av bofasta företagare, vilkas rörlighet begränsades till marknadsresorna. Yrkets verkligt rörliga element var gesällerna. Det är också otvivelaktigt, att dessa voro de som tillförde verkstäderna de successiva modenyheterna, och att tillskottet av bevandrade gesäller till verkstaden eller orten var av stor vikt för formatvecklingen. Författaren betonar denna sak, men stannar vid ett beklagande av att möjligheterna äro så små att följa gesällresorna i spåren (sid. 22). Det existerar dock, såsom dr Erik Andrén påpekat för mig, ett icke obetydligt arkivmaterial, som vid ett närmare studium möjligen kan ge vissa resultat, nämligen sådana samlingar av passhandlingar från 1700-talet som följande: i Riksarkivet, passansökningar, personlistor m. m. Ö. Ä:s arkiv; i Stockholms stadsarkiv, 19 buntar ur Ö. Ä:s arkiv (kronologiskt ordnade); i Nordiska museets skråarkiv (ordnade efter yrken).

Stämpelkapitlet kan här ej lämnas onämmt bl. a. emedan det kommer att göra denna bok mycket använd. Jämte många förut kända mästarstämplar tillför denna lista litteraturen ett beaktansvärt tillskott av förut opublicerade. Författaren har själv genom energiska ansträngningar knäckt flera nötter, som länge varit motsträviga. För övrigt ligger det i sakens natur att denna lista bygger på ett långvarigt samlararbete, som knappast kan åstadkommas annat än inom en permanent institution, där under årens lopp notis lägges till notis av många växlande observatörer för att efter hand mogna till säkra slutsatser. Nordiska museets lappkataloger äro en sådan uppsamlingsplats för gemensamhetsarbete, som här har gett sin tribut till en lista, som har utsikt att ännu länge bli kompletterad med nya rön.

När som här recensionen tillkommit i släp-

tåg efter en akademisk opposition ligger det nära till hands att de kritiska synpunkterna tagit överhand. Det har dock varit recensentens önskan att framhålla bokens positiva egenskaper samtidigt med sådana rön som granskningen kan ha fört med sig. Då arbetets senare del vid disputationen behandlades av min medopponent, dr Erik Andréén, har jag av honom utbett mig att här få återge de synpunkter han funnit beaktansvärda och vilka han sammanfattat på följande sätt:

"I kapitlet om möbelexporten från Stockholm och den yrkesmässiga möbelhandeln kommer författaren in på problem, som hittills varit föga beaktade. Det är onekligen överraskande att en export av svenska möbler förekommit till exempelvis Ryssland och Danmark. Exportsiffrorna visa kraftiga fluktuationer — t. ex. från nära 15.000 riksdalers värde 1766 till 1.300 två år senare. Om orsakerna härtill får man ingenting veta, och lika litet ställs exporten från Stockholm i relation till andra svenska hamnstäders. En karta över mottagarna av Göteborgs möbelexport tyder dock på att författaren har ett icke utnyttjat undersökningsmaterial, som man får hoppas kan publiceras i ett kommande arbete.

Den översikt av frihetstidens handelspolitik, som författaren i detta sammanhang ger, präglas tyvärr av en viss oklarhet, bl. a. beroende på en diskutabel terminologi — så t. ex. användas orden protektion och protektionism såsom synonymmer.

Slutligen påvisar författaren att den yrkesmässigt drivna handeln med nya möbler i Stockholm kan räkna sin uppkomst från 1700-talets mitt. Och han ger ganska detaljerade uppgifter om de möbelhandlare, som under perioden etablerade sig i staden.

Av bokens tre bilagor utgöres den första av en kverulantisk skrift från en dåtida möbelhandlare och den sista av en tabell över möbelexportens destinationsorter. Största intresset tilldrar sig den andra bilagan, som omfattar 45 trycksidor. Här återger författaren i sammandragen och normaliserad form de föremålslistor över den premierade möbelexporten från Stockholm, som manufakturkontoret fört under tiden 1740—1780. Efter som listan för varje möbelpjäas anger fanerets träslag, skivans stenart, beslagens material etc. har denna förteckning ett stort kul-

turhistoriskt värde — ett värde, som författaren i bokens tidigare kapitel icke helt synes ha utnyttjat, men som här i bilagans form ställts till forskningens förfogande.

Källmaterialet till denna bilaga finns i Riksarkivet (manufakturkontorets arkiv, statskontorets arkiv och kommerskollegii arkiv). Såsom författaren meddelar i en not på sid. 172 har han efter publiceringen överlämnat hela excerptsamlingen på nära 700 blad till Nordiska museets arkiv. Därmed har materialet — både i form av excerpter och i partiell bearbetning — blivit allmän egendom. Helst skulle man dock se att författaren själv under kommande år ville fullfölja sina granskningar på detta område."

Marshall Lagerquists bok är oss en påminnelse om, att svensk möbelhistoria har många och stora möjligheter att belysa våra inre kulturella förhållanden och våra förbindelser med ledande europeiska stilcentra. Förloppet vid införandet och försvenskandet av en ny stil är inte det minst intresseväckande.

Sigurd Wallin.

WILHELM NISSER: *Die italienischen Skizzenbücher von E. J. Dahlberg und D. K. Ehrenstrahl.* I—II. Almqvist & Wicksell, Uppsala 1948. 162 s., 132 ill. Häft. kr 30:—.

Den i Kungl. Biblioteket i Stockholm förvarade samlingen teckningar av Erik Dahlberg har fått ett värdefullt tillskott med skissboken från studietiden i Italien på 1650-talet. Skissboken fanns förut i Eremitaget i Leningrad och förvärvades därifrån på initiativ av docenten Wilhelm Nisser, som anställt efterforskningar efter den, alldenstund han vid sin undersökning av Ehrenstrahls italienska skissbok trott sig finna tecken på, att Dahlberg spelat en roll vid tillkomsten av vissa skisser i denna. Bekräftelse härpå har han funnit efter ett jämförande studium av de båda mästarnas skisser. Resultatet av de fleråriga undersökningar, som han gjort i samband härmed, föreligger i ett arbete bestående av två delar, den ena innehållande text, den andra avbildningar. Ändamålet med undersökningarna har enligt förordet bl. a. va-

rit att klarlägga skissernas tillkomsthistoria, motiv och estetiska värden. Försök ha även gjorts att genomföra en analys av rumsbildningen enligt vissa principer.

Avhandlingen börjar med biografiska upplysningar om de båda konstnärerna med särskild hänsyn till studieåren. Härefter följer beskrivning av skissböckerna samt en detaljerad redogörelse för och analys av skisserna. Dessutom publiceras Ehrenstrahls text till skisserna samt Dahlbergs italienska resebeskrivning.

Författaren framhåller särskilt den betydelse, som studietiden i Italien hade för såväl Dahlbergs som Ehrenstrahls tekniska och konstnärliga utbildning. De möttes i Venedig och ägnade sig där gemensamt åt flitiga studier. Särskilt intresserade de sig för de monumentala byggnadsverken. Däröfver vittna skissböckerna med deras många mer eller mindre fullföljda teckningar, vilka enligt författarens utredning gjorts dels efter verkligheten, dels med ledning av arkitektritningar och förut befintliga avbildningar. Liknande studier fortsätts sedermera i Rom och annorstädes.

Samarbetet blev, som Nisser med stöd av de i del 2 avbildade skisserna upprepade gånger påvisar, mycket fruktbärande i synnerhet för Ehrenstrahl, som bl. a. av Dahlberg lärde sig arkitektonisk teckning. I Ehrenstrahls Romskitser spårar författaren emellertid starkt inflytande ej blott från Dahlberg utan även från Claude Lorrain, med vilken han kom i beröring i Rom.

Dahlbergs italienska skisser hava otvivelaktigt tjänat som värdefulla förövningar till de talrika utkast och teckningar av hans hand, som legat till grund för bilderna i Sueciaverket. Det dominerande problemet i dessa liksom i Dahlbergs övriga verk är, enligt författaren, rumsbildningen. Bland de många forskare, som var och en inom sitt gebit studerat kompositionen i Dahlbergs olikartade verk, nämner han även den utmärkte danske perspektivikern Chr. Nielsen, som i uppskatande ordalag uttalat sig om Sueciabildernas perspektiv. Författaren tror sig förstå, att Nielsen vid sin undersökning även använt sig av perspektivisk rekonstruktion. Måhända är det detta, som lockat honom in på ett till synes tämligen främmande område. Det måste näm-

ligen tyvärr konstateras, att författarens i flera figurer demonstrerade rekonstruktionsförsök liksom även hans förklaringar till dessa äro i hög grad otillfredsställande.

För rekonstruktion av ett givet perspektiv fordras först och främst, att man fastställer den perspektiviska enheten eller, med andra ord, att man uppsöker horisont, huvudpunkt och distans. Huvudpunkten är ögats eller blickpunktens rätvinkliga projektion på bildplanet, dvs. punkten mitt för ögat på horisonten. Distansen är ögats avstånd från bildplanet. Linjer vinkelräta mot bildplanet sammanlöpa i huvudpunkten. Alla mot bildplanet snett ställda horisontala linjer hava sina gränspunkter på horisonten, varav följer, att dylika med varandra parallella linjer konvergera mot en gemensam gränspunkt på horisonten.

Granskar man rekonstruktionsförsöket på interiörskissen till S. Maria della Salute, fig. 13, så finner man, att varken horisont, huvudpunkt eller distans äro uppsökta och markerade. De inritade syftlinjerna, som äro avsedda att vara förlängningar av det oktagonala kyrkorummets horisontaler, äro icke utdragna till horisonten utan sluta alla på huvudvertikalen, oberoende av om horisontalerna äro vinkelrätt eller snett ställda mot bildplanet. På fyra ställen sammanföras syftlinjer parvis till gränspunkter på huvudvertikalen. Enligt rättelse i slutet av boken borde ännu två par mötas på denna. Att horisontalerna på Dahlbergs skiss, i överensstämmelse med ovan anförda elementära regel, äro riktade mot resp. gränspunkter på horisonten, behöver väl knappast påpekas. De små precisionsfel, som finnas å skissen, kunna omöjligen tjäna som förklaring till den uppenbara miss-tolkning av Dahlbergs perspektivmetoder, som det här är fråga om. Rekonstruktionsförsöken å de vackra bilderna av samma kyrkas exteriör och av Rialtobron, fig. 11 och 14, visa samma missuppfattning beträffande de horisontala linjernas konvergens och huvudvertikalens konstruktiva funktion. Rialtotavlans huvudvertikal är därtill felaktigt uppdragen. Den borde ligga strax till höger om vänstra brofästet.

Om alltså författarens analys av den centralperspektiviska rumsbildningen i skisserna icke är övertygande, så har man däremot i

avbildningarna direkta bevis på de båda konstnärernas överlägsna skicklighet som tecknare liksom även på deras kunnighet i perspektivläran. Att särskilt Dahlberg efter fortsatta studier kom att mästerligt behärska denna disciplin, därom vittna framför allt hans teckningar till Sueciaverkets bilder. Visserligen bör det erkännas, att åtskilliga av dessa icke fylla de anspråk man brukar ställa på ett synbilden motsvarande perspektiv. Så äro exempelvis bilderna ofta konstruerade med en allt för kort distans, huvudpunkten förlagd nära eller utanför tavlans sidokant samt de monumentalabyggnaderna i stadsbilderna överdrivet stora. Dyliga egendomligheter äro utan tvivel fullt avsiktliga och syfta bl. a. till att förtydliga arkitekturdetaljer och förhöja intrycket av monumentalitet. Som egentliga konstruktionsfel kunna de icke betraktas. Dahlberg kunde givetvis inte hinna med att noggrant genomarbeta alla sina förlagor till kopparsticken utan måste överlämna detta åt mer eller mindre kunniga medarbetare. De verkliga perspektivfelen torde därför i viss mån, som Nielsen förmodar, böra tillskrivas detta förhållande. Att Dahlberg å andra sidan har konstnärligt skolade tecknare och gravörer att tacka för att flera kopparstick även beträffande perspektivet äro noggrannare än Dahlbergs motsvarande teckningar och att dessa medarbetare också med egna utmärkta teckningar lämnat bidrag till verket finner man bestyrkt av flera forskare, bland dem nu senast Steneberg i hans intressanta undersökning av den holländske målaren Vermeulens Stockholmsbild från 1600-talet. (Samfundet S:t Eriks årsbok 1944.) I vad mån detta konstaterande bör inverka på bedömandet av Dahlbergs förtjänster i fråga om utformandet av Sueciaverkets bilder är ännu icke utrett. Hans i otaliga teckningar dokumenterade konstnärliga och tekniska skicklighet kan i varje fall icke ifrågasättas.

Vad som särskilt varit föremål för anmälares granskning av Nissers avhandling är, som framgår av ovanstående, de resultat, som författaren kommit till beträffande de italienska studiernas betydelse för Dahlberg som perspektiviker och därmed för Sueciabildernas rumsgestaltning. Åt denna sida av Dahlbergs konstnärskap har författaren också ägnat djupgående och med undantag av repro-

duktionsförsöken i flera avseenden värdefulla undersökningar.

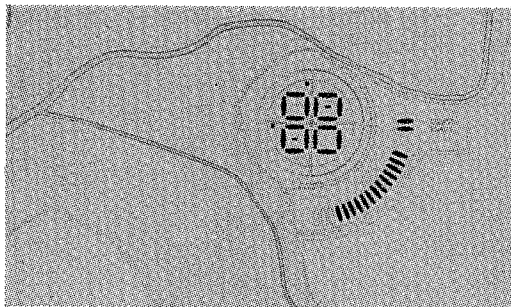
Ehrenstrahls konstnärliga utveckling framför allt som tecknare får även tack vare författarens noggranna forskningar i samband med analysen av skisserna en klar belysning. Icke minst förtjänstfulla äro, för så vitt anmälares kan döma, författarens beskrivningar av de arkitektoniska motiven samt de inblickar han ger i deras historia.

Arthur Johansson.

POUL NØRLUND: *Trelleborg*. Nordiske Fortidsminder, udg. af Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, IV bind, I hæfte. Köpenhamn 1948, 296 s., 186 ill., 57 pl.

Under år 1948 har som band IV: 1 i Nordiske Fortidsminder utkommit redogörelsen för den av numera museumsdirektören Poul Nørlund ledda utgrävningen av ringborgen Trelleborg, belägen nära kusten av Stora Bält i Hejninge socken, Slagelse härad på västra Själland. Det väldiga utgrävningsarbetet ägde rum under åren 1934—1942 och har till största delen bekostats av Carlsbergfondet. Boken inrymmer förutom själva grävningsberättelsen bidrag av flera specialister: Knud Jessen: Om naturförholdene etc., N. E. Nørlund: Trelleborgs opmaaling og den benyttede længdeenhed, Gunnar Knudsen: Navnet Trelleborg, Therkel Mathiassen: Stenaldersbebyggelsen paa Trelleborg, C. J. Becker: Den tidlige jernalder-bebyggelse paa Trelleborg samt Magnus Degerbøl: Dyrekogler fra Trelleborg.

Trelleborg ligger på en bank, en udde mellan två åar. Där dessa förena sig skall man en gång med åtminstone ej alltför stora fartyg ha kunnat segla från havet upp till borgen. På banken har tidigare funnits stenaldersboplatser från "jættetuetime" och bosättning från en tidig del av järnåldern. Vid slutet av vikingatiden anlades här sedan den stora befästningen. Den består av en nära 3 danska tunnland stor plan, omgiven av en ringvall, vid basen 17 meter bred. Utanför ringvallen var runtom en djup grav och åt sydost en förborg.

Planskiss över Trelleborg.

Ringvallen är försedd med fyra portar, en i vart och ett av de fyra väderstrecken. Mellan dessa går i kors över den stora planen två gator och dessutom en gata längs insidan av ringvallen. I vart och ett av de fyra kvarteren funnos fyra kring en mindre gård grupperade hus, stora hallbyggnader, exakt ett hundra romerska fot långa. Dessa hus ha varit uppförda av ekvirke i stavkonstruktion.

Förborgen med vall och grav inneslöt dels en rad hus uppförda på samma sätt som de nyssnämnda, av vilka de flesta av åtskilligt att döma varit magasinsbyggnader, dels ett gravfält, där — såvitt man kunnat fastställa det — de flesta jordade varit yngre karlar.

Befästningen har således varit avsedd för ett alldeles särskilt ändamål, att i baracker härbergera mellan ett tusen och femtonhundra man. Ingenstädes har man hittills utgrävt något liknande vare sig i Norden eller i andra länder.

Man måste gå många hundra år tillbaka i tiden för att finna en principiell motsvarighet till Trelleborg, nämligen till den romerska kejsartiden, till romarnas befästa läger. Från de mellanliggande århundradena har man ej anträffat anläggningar, som kunnat förmedla sambandet, varken i fältet eller i litteraturen. En antydning om släktskapen kanske ligger i att som längdmått i Trelleborgs i detalj noggrant utarbetade plan använts den romerska foten. Har det funnits en levande tradition eller har man tagit till mönster någon gammal plan från romersk tid, som i detalj återerats vid anläggningen av Trelleborg?

Byggherren till ett så omfattande byggnadsföretag, som uppförandet av Trelleborg, kan naturligen icke ha varit någon annan än ri-

kets konung. Han har behövt och därför anlagt en kasern för utbildning av soldater, dock knappast till landets försvar, men väl för att med dessa trupper genom erövring öka sitt välde. Detta blir så mycket mer troligt, som, sedan utgrävningen av Trelleborg var fullbordad, Nationalmuseets arkitekt C. G. Schultz vid Aggersborg på Jylland nära Limfjorden påträffat en liknande anläggning. Man har dock ännu icke medhunnit mer än att där företaga preliminära undersökningar. Om det kommer att konstateras, att dessa båda befästningar tjänat samma ändamål, skulle man alltså ha funnit en kasern på Själland och en på Jylland, där trupper efter dåtida förhållanden i stor skala utbildats för krigstjänst.

Rent teoretiskt kan man naturligtvis framställa frågan, om både konungen på Själland och konungen på Jylland följt med sin tid och skaffat sina soldater så god utbildning, som tiden fordrade och kunde åstadkomma. Ha de båda grannkonungarna gjort detta i syfte att ligga över i konkurrensen om makt och välde? När Trelleborg anlades torde det emellertid historiskt sett vara klart, att konkurrensen dem emellan varit avslutad. Hela Danmark lydte då under en konung. På Jellingestenen omtalas, att konung Harald samlat hela Danmarks rike. Om tiden dessförinnan vet man inget positivt, men sannolikheten talar för, att det åtminstone tidvis funnits flera småkonungar inom det nuvarande Danmark, vilka kivat om makten, och som därför skolat sina soldater så bra som möjligt för att kunna ligga främst i denna tävlan om makt och riket.

Sedan riket enats fanns det mål för erövringar både österut inåt Östersjön och västerut efter Nordsjöns kuster. Skriftliga dokument upplysa föga om tågen i den förra riktningen. Så mycket oftare lämna normandiska och andra annaler utförliga notiser om vad som inträffat västerut.

När man genom undersökningen av Trelleborg fått en antydning om, hur kraftig skolning krigarna i hemlandet underkastats, kan man lättare förstå orsakerna till de nordiska konungarnas vapenlycka i Västerlandet. Tidigare har man visserligen icke utan en viss förvåning observerat, hur de nordiska härarna exempelvis i England visat sig äga för-

måga ej blott att verkställa landstigningar från stora flottor på öppen kust, utan även anordna i tidens ögon stora fältslag, företa belägringar och, när de inneslutits i borgar eller befästa läger, där under långvariga belägringar framgångsrikt försvara sig. För dylika skiftande uppgifter måste det ha krävts en lång och omsorgsfull träning. En anläggning som Trelleborg torde visa, att man i hemlandet berett sig på vad som skulle kunna komma att inträffa och utbildad trupper att behärska växlande militära situationer.

I stort sett hade Trelleborg just blivit färdigt strax innan konung Sven Tveskägg satte i gång med sina expeditioner västerut, vilka slutade med erövring av flera engelska konungariket. Hans son, Knut den store, icke blott bibehöll sin faders maktställning i England. Han vidgade även sitt rike till att omfatta delar av Norge, möjligen även delar av Sverige. Runstenarna omtala, att det även funnits svenska deltagare i de danska tågen västerut. Säkerligen ha också de fått skoling i de danska kasernerna, innan de sänts över Nordsjön för att delta i fejderna.

Konung Knut hade emellertid även sammanstötningar med kungarna i Sverige och Norge, vilka sökte hävda sin ställning mot honom. Det kom också till öppet krig. Det berömdaste slaget dem emellan stod som bekant vid Helge å. Det uppges i källorna, att segern därstädes för kung Knuts här varit allt annat än lättköpt. Förutsätter detta icke, att konungarna i Sverige och Norge — eftersom de dock så pass kunnat hävda sig mot konung Knuts väl utbildade trupper — även givit sina soldater en lika omsorgsfull utbildning som motståndarna erhållit. Några utbildningskaserner av samma slag som Trelleborg äro dock icke kända varken från Sverige eller Norge. Att så icke är förhållandet, kan synas märkligt, då man dock i dessa länder väl känner till sitt bestånd av större fornminnen. Kanske detta dock ej är underligare, än att man först på 1930-talet kommit till klarhet om Trelleborg.

För dem, som ej förut känna till Nordiske Fortidsminder, bör kanske omtalas, att publikationen är utförd med den soliditet, som utmärker dansk boktryckerikultur, när den är som förnämast.

Sune Ambrosiani.

ÅKE CAMPBELL: *Från vildmark till bygd. En etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott.* Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 5. Uddevalla 1948. 272 s., ill. Häft. kr 15:—.

I författarens inledning till denna bok framhåller han tre huvudproblem, som han velat belysa med sin undersökning. Det ena är, hur ett av odling oberört stort område i Norden tages i besittning av en bondehushållning. Det andra är kulturkontakten mellan denna påträngande bondehushållning och det äldre, nomadiserande och rörliga lapska befolkningsskiktet och delvis även de svedjebrukande finnarna. Slutligen framhåller Campbell: "I ingen annan svensk landsända kan man i sådan utsträckning som i Lappland undersöka folklig kulturtradition i dess förhållande till statliga åtgärder, administrativa, ekonomiska och kulturella." Naturligtvis menar författaren, att denna fördel gäller själva kolonisationen och dess förlopp.

Redan i förordet betonar Campbell sin uppfattning att "det språkliga kulturarvet av ord och uttryck har ett betydande dokumentariskt värde" och det har därför i möjligaste mån beaktats.

Undersökningen spänner vad själva kärnfrågorna beträffar över nära ett sekel därigenom, att de nybyggen, som valts för studium, anlagts vid 1800-talets början, medan skildringen av arbetsår och arbetsformer bygger på folktradition, som går tillbaka till 1800-talets slut. En ganska grundlig historisk orientering leder emellertid skildringen så långt bakåt i tiden som detta varit möjligt.

Boken är uppdelad i fyra kapitel. Två är inledande, historiska, "Den medeltida ärjemarkskulturen" och "Förhoppningar och verklighet". Det senare behandlar dels den kyrkliga missionsverksamheten, dels den av staten understödda nybyggesrörelsen från 1600-talets slut fram till vår egen tid. Bokens huvuddel upptages av ett tredje kapitel "Från vildmark till bygd", som skildrar, hur näringslivets olika sidor gestaltat sig för nybyggarna i detta landskap, som man tidigare kände blott från fiske-, fångst- och handelsfärder. Ett slut-

kapitel tar så upp vissa sidor av kulturkontaktens problem under rubriken "Kulturkontakten".

Campbells bok är en värdefull och välskriven undersökning inom ett fält av vår kulturforskning, som hittills föga beträffats av etnologer. Ett rikt traditionsstoff om nybyggarnas växlande och primitiva livsföring har här i bokens huvudkapitel publicerats och kommenterats. Detta är den avrundade skildring av livsföringen i nybyggareområdena, som man allt mer långtat efter för varje ny del av O. P. Petterssons i sitt slag imponerande verk om anläggningsdata kring nybyggena och enstaka drag ur folklivet inom Vilhelmina. Det är endast Levi Johanssons utmärkta bok "Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken", som förenat arkivaliernas vittnesbörd om bebyggelsens utveckling med folkets egna levande minnen och med ett studium av de kvardröjande, äldre livsformerna.

I sin skildring av det nordliga Sverige under den medeltida hushållningen understryker Campbell särskilt detta områdes karaktär av ärjemark för den svenska kulturen, dvs. trakter dit man av ålder gjort expeditioner från de bofasta svenska byggena för fiske, fångst och handel. Kronans krav på skatt från lapparna blev kombinerad med "birkarlarnas" handel genom ett privilegium av Magnus Ladulås i slutet av 1200-talet. Trots ett kungligt brev redan år 1340 angående fast bosättning i Lappmarken förblev denna en utmark för periodiskt utnyttjande ända fram på 1600-talet. Lapparnas rätt inom detta område sökte kronan i görligaste mån skydda, då det var viktigt att på detta sätt få skatter från två olika näringssystem inom delvis samma provins. Trots detta har lapparnas rätt ofta skjutits undan och de ha alltid gentemot orättvisa skattekrävare och inkräktare varit den svagaste parten. Campbell menar, säkerligen med rätta, att en egenartad blandning av fientlighet och rädsla parad med vänskap men under hot har karakteriserat lapparnas situation ända sedan de första historiska beläggen på skatte- och rövarfärder från 800-talet. För de svenska områdenas del kvarstod skatteuttaget genom birkarlarna ända till 1553, då Gustav Vasa funnit att kronans intäkter var orimligt små i jämförelse med vad birkarlarna beräknades utkräva.

I detta äldre system av "gåvoskatt och gåvohandel" har intressanta sociala former utvecklats, som Campbell framhåller och som har talrika paralleller bland primitiva folk. Ett rituellt system utvecklades ofta i sådana fall, som i viss mån ger den underlägsna parten en välbehövlig känsla av likvärdighet.

Ur de svenska fångst- och handelsmännens synpunkt var Lappmarken en ärjemark för givande expeditioner. Men för lapparna var det den mark, som skulle ge dem deras hela utkomst. Campbell visar här med hänvisning till skattepersedlarnas skiftande art, att lapparna ända fram mot medeltidens senare del huvudsakligen var fångstmän, jägare och fiskare och att renskötseln och därmed den reglerat nomadiserande livsföringen utbildats senare, ett förhållande, som gör det nödvändigt att år 1605 i skatteföreskrifterna utbyta jaktens produkter mot renskötselns. Men denna företeelse har dock tydligen icke varit någon intern lapsk utveckling utan i stor utsträckning berott på den utödnings av viltbeståndet i Lappmarken, som den från svenskt håll bedrivna ärjemarkshushållningen medfört.

Till det svenska intrånget på lapparnas kultur måste man även räkna den kristna missionen, även om den som alltid skett i bästa avsikt. Den tar sin början under Karl IX år 1603 och kan i viss mån sägas ha förberett den profana nybyggesverksamheten, dels därigenom att samma förutsättningar krävdes för prästens uppehälle som för nybyggarens, dels därigenom att prästerna ofta blivit stamfäder för hela nybyggaresläkter. Genom missionen grundlades också den kombination av kyrk-helg och marknad, som ännu är karakteristisk för Lappland.

År 1673 kommer från regeringen på tillskyndan av landshövdingen Johan Graan ett plakat angående lappmarkens bebyggande, som gjorde kolonisationen till ett privilegium för svenska och finska nybyggare. Från myndigheternas håll drevs sedan ständigt den naiva tesen, att nybyggarna i första hand skulle inrikta sig på åkerbruket. Campbell visar, hur vidhållandet av denna tes ställde till svårigheter och direkta hinder för en naturlig kolonisation samtidigt som dess hävdande åtminstone formellt vederlade det intrång i lapparnas rättigheter, som nybyggena med sin fångst, sitt fiske och sin fodertäkt från

fasta boplatser faktiskt innebar. Man är närmast förvånad över att lapparna så tåligt som skett funnit sig häri. Lapparna är väl främst deras oförmåga att hävda sin rätt och deras traditionella inställning som föremål för en utpressning, som fått hävdvunna, nästan rituella former. Intrånget i lapparnas näringsliv stod dock säkerligen icke klart för dem, som propagerade för nybyggesverksamheten, eftersom man allmänt betraktade den helnomadiska renskötseln som lapparnas enda egentliga näring. Nu har ju Wiklund och andra gjort sannolikt, att lapparnas renskötsel icke är så uråldrig, även om inga säkra data kan sättas för dess tillkomst. I varje fall har fångsten och fisket spelat en avgörande roll för deras uppehälle långt fram i tiden. En annan faktor är också värd att notera. Det slags nybyggesverksamhet, som från svenskt håll bedrevs i lappmarken från 1600-talets slut, var till sin form ingalunda okänd för lapparna, åtminstone i form av fast bosättning utan åkerbruk. Gamla lappar och sådana, som förlorat sin renhjord, ha i varje fall från 1700-talet och särskilt i de nordliga lappmarkerna gått över till bofasthet. Mycket tyder också på att denna levnadsform kan gå tillbaka till tiden före den svenska kolonisationen. Campbell har sysslat med denna fråga och anser närmast att dessa former av primitivt gårdsbruk övertagits från Norge eller Finland. Det har tydligen icke varit möjligt för honom att närmare reda ut detta intressanta problem inom kulturkontakten. Lapparna har ju stått i en långvarig förbindelse med finsk kultur, innan de mötte den svenska. Finnes det då inte inom de lapska formerna för umgänge med odlingsproblemen drag, som peka åt det ena eller andra hållet? Det tycks inte vara så enligt Campbell, utan här står ett intressant spörsmål öppet, som kanske i framtiden kan bli belyst från annat håll.

Det största avsnittet i Campbells bok är "Från vildmark till bygd", omfattande nära 150 sidor. Här ges i ganska bred skildring bilder av nybyggarnas livsföring. Det får här räcka att ange rubrikerna: Kulturår och naturår, Jägare, fiskare och fångstmän, Boskapsskötaren, Åkerodlaren, Det subarktiska ängsbruket, Ängsbevattning, Solliden, Åkerodling och landnam.

En sådan ingående skildring från vår nord-

ligaste bondebygd har länge saknats och man har anledning vara Campbell tacksam för denna insats. Vetenskapligt sett rymmer kanske detta avsnitt de minsta problemen och Campbell har i stor utsträckning låtit fylliga, autentiska skildringar från bygden komma till tals. Man får här följa, hur kolonisationen genomföres under en mödosam, successiv erövring av en i stort sett orörd vildmark. Av särskilt intresse är nybyggarens som regel fredliga övertagande av äldre lappvallar för höst- och vårviste. Lapparna har därvid avsevärt förberett marken för ett nybygge, trots att deras utnyttjande av den hade andra ändamål. Men man får inte glömma att samma förberedande verksamhet före nybyggarna kunde utnyttjas av lappar, som blev bofasta. Vid dessa nybyggen på gamla lappvallar har nybyggare och lapp kommit i en kontakt, som i regel fortgått fredligt, dock kanske inte minst tack vare lapparnas påtagligt vänliga sinnelag. En samverkan har emellertid i regel varit till bådas fördel.

En särskilt fängslande läsning finner man i Campbells utredning om det subarktiska ängsbruket. Han har här dragit fram metoder för att utnyttja naturens gåvor, som väl hittills varit tämligen okända hos oss. Den primitiva knipslugheten i metoderna för ängsbevattning läser man som ett spännande äventyr och man märker, att Campbell här skrivit helt *con amore*.

Efter den brett upplagda skildringen av nybyggarnas näringar och arbetsliv i samverkan med sina lapska grannar blir läsaren kanske lite snopen vid läsningen av sista kapitlet "Kulturkontakten". Det är bara på 40 sidor och endast två ting får här illustrera kulturkontaktens mångsidiga problem — skötesrenen och brännvinet, den förra lappens gåva till nybyggaren, det senare en gåva i motsatt led. Detta är i magraste laget och författaren torde vara medveten härom. Om man bortser från den språkliga kulturkontakten, som kräver sin egen sakkunskap, men förnämligt upplinjerats av Wiklund, så finner man här ett fång av intressanta livsformer, som under åtskilliga hundra år levat under en ständig spänning mellan två kulturer, för att inte tala om den äldre finska influensen. Man kan nöja sig med att nämna några exempel: bostadsformerna, redskapen för röjning i

vildmarken, kosthåll och matlagning, fångstens och fiskets redskap och metoder, båtarna och andra transportmedel, klädedräkten etc. Kulturkontakten i tro och sed är ett annat vidlyftigt kapitel, som dock här måste ligga utanför. Författaren kan emellertid sakligt försvara sig med att för studiet av dessa olika problem kräves specialister och man har då blott att konstatera att här föreligger ett mycket intressant och även metodiskt givande fält för fortsatt etnologisk forskning.

Campbell ger endast i vissa fall en etnologisk detaljbeskrivning och är heller inte särskilt intresserad av föremålen och redskapen. De finnes med i den människans omvandling av landskapet, som alltid varit hans käraste tema, men han berör dem inte ofta. Han är kulturgeograf i första hand, föremålsetnolog först i andra. Därför får man inte just veta så mycket varken om föremålets typ eller deras betydelse i förhållande till varandra. Söker man i denna bok få fram nybyggarens inventarier och redskap och deras funktion i detalj, blir man besviken. De detaljskildringar som ges synas vara valda på grund av att det funnits en god meddelare av en viss sak. Campbell har t. ex. en ganska fullständig skildring av notdragningen, en tämligen likartad och välkänd fiskemetod, men andra fiskemetoder får man inte veta mycket om. Men han har ibland viktiga funktionella detaljer, som t. ex. skildringen av hur ripan lockas med knopp i snaran och hagets särskilda byggnad med tanke härpå. Man skulle annars nästan vilja påstå, att utöver de detaljskildringar, som flutit från duktiga meddelare, skulle Campbell kunnat göra sina iakttagelser från autogiro. Men från ett sådant perspektiv har han kulturgeografens skarpögdhet. Han hör emellertid inte till dem, som snokar i bostäder och uthus, i bodar och på arbetsplatser, som väger föremålen och redskapen i sin hand och fascinerar av att studera det sätt varpå de använts av ursprungliga människor. Det är en påtaglig skillnad mellan det kulturgeografiska och

det inträngande fältetnografiska betraktelsesättet och i denna bok ansluter sig Campbell, som så ofta förut, till kulturgeografien, dock med en för honom typisk betoning av den mänskliga faktorn.

Naturligtvis har anmälarer utöver dessa mera metodiska synpunkter även gjort några marginalkråkor vid läsningen av denna innehållsrika bok. Campbell har alltid med glädje upptäckt och på nytt lanserat äldre kamerala termer i sitt språk. Han tar gärna upp dialektord och är dessutom ofta nyskapare. Det är dock inte alltid klart, från vilken av dessa källor orden stamma, t. ex. när han skriver "fyrknytt stuga", "äggstommar" = knipholkar, "spada" i stället för gräva, "slättesäng", "slättesnäs" etc. i stället för slätteräng etc. eller när han talar om att slätteren "gjorts bort" = gjorts undan. Ibland skulle det behövts en klar definition av en term lite tidigare i boken. "Raningsmarker" och "raning" börjar t. ex. Campbell tala om på sid. 141 men först på sid. 208 får man veta klart, att en "raning" är en röjning.

Campbell har alltid ett ganska slingrande sätt att skildra sina iakttagelser. Han summerar sällan eller slår fast för att sedan bygga vidare på det fastslagna. Detta kan vara en fördel, då man därigenom undviker kumulativa generaliseringar, som etnologien hittills haft mer än nog av. Men då man rör sig i ett så rikt fält, där många problem beröras utan att kunna närmare utredas och många andra skymta i periferien, skulle nog sammanfattningar bidragit till att klarlägga vad man nu vet och vad som fortfarande måste räknas till problemen. Varje vetenskapsman har emellertid sitt sätt att arbeta och de resultat, som verkligen framkommer, nås ju som regel just tack vare ett individuellt arbetssätt. Denna gång som så ofta tidigare kan man registrera både flit, vetenskaplig fantasi och hållbara resultat, när Campbell tar upp ett fält för studium.

Albert Eskeröd.

KORTA BOKNOTISER

LEONORA CHRISTINA ULFELDT: *Jammers Minde og andre selvbiografiske skildringer*. Udg. af Johs. Brøndum-Nielsen og C. O. Bøggild-Andersen. Rosenkilde og Bagger, Kbhvn 1949. 419 s., ill.

Leonora Christina Ulfeldts Jammers Minde är känt för kulturhistoriker som en av de viktigaste källorna rörande levnadsförhållandena i Danmark vid 1600-talets mitt. Dessa minnesanteckningar, nedskrivna av Christian IV:s dotter under hennes tjugotvååriga fängelsevistelse i Blaataarn, ha hittills varit lättast tillgängliga i Otto Andrups folkupplaga (1926). Nu ha de jämte några andra självbiografiska skildringar av äldre datum omtryckts i en ny, kritisk och kommenterad upplaga av Johs. Brøndum-Nielsen och C. O. Bøggild-Andersen. Bland det nu först publicerade lägger man märke till åtskilligt av speciellt svenskt intresse, t. ex. anteckningarna från Karl X Gustavs bröllop i Stockholm 1654, hennes äldsta kända prosaarbete. Men främst fångas uppmärksamheten fortfarande av Jammers Minde, tillika ett gripande mänskligt dokument, författat av en av de högst begåvade kvinnor som varit litterärt verksamma i Norden.

G. B.

TORSTEN ALTHIN: *C. E. Johansson 1864—1943. Måttens mästare*. På uppdrag av AB C. E. Johansson utarbetad. Stockholm 1947. 165 s., ill. Inb. kr 15:—.

I den serie av monografier över företag och märkesmän i svensk teknik, som de senaste åren utgått från Tekniska museet, ingå åtskilliga arbeten väl värda att uppmärksammas ur kulturhistorisk synpunkt. Också denna biografi skildrar en insats i den tekniska utvecklingen av största historiska betydelse, inte bara i den mening att historiska avgöranden varit i högsta grad beroende av densamma. Det har ju nämligen vid flerfaldiga tillfällen vitsordats att de av C. E. Johansson uppfunna och tillverkade precisionsmått-satserna utgjorde förutsättningen för att de allierade i andra världskriget kunde genomföra den standardiserade masstillverkningen av krigsmateriel i vapensmedjorna världen över. Nej, samma grundläggande roll spelar den berömde

rustmästarens från Eskilstuna uppfinning för hela den massproduktion av tekniska alster som är förutsättningen för den moderna maskinkulturens spridning över jorden.

C. E. Johansson utarbetade mått-satser inte bara efter metersystemet utan också efter det engelsk-amerikanska mått-systemet. Det skulle han aldrig ha gjort. Ty liksom hans precisionsmått nu tjänstgöra som ständigt verksamma övervakare av metersystemets universalitet, betydligt effektivare än Bureau International des Poids et Mesures, ha de för England och Amerika avsedda mått-satserna faktiskt genom sin precision givit metersystemets huvudkonkurrent ökad stadga. Det amerikanska tummättet definierades år 1866 officiellt så, att det i själva verket oavsiktligt blev en tusendels millimeter längre än den engelska tummen. Denna definition gäller fortfarande, men eftersom Mått-Johanssons passbitar äro gjorda efter det engelska relationstalet mellan tum och millimeter och USA:s industri praktiskt taget uteslutande använder dessa, har det egendomliga förhållandet uppstått att den engelska tummen blivit allena rådande i USA som teknisk måttenhet, vilket också 1932 kodifierades genom beslut av American Standards Association.

En engelsk upplaga av boken utkom 1948.

S. O. J.

HELGE KRAGEMO og ØYSTEIN GAUKSTAD: *Ole Bjerke — en Romeriksmusiker*. Ernst G. Mortensens Forlag, Oslo 1948. 84 s., 17 ill.

Ole Bjerke (1811—1881) var organist vid Eidsvolds kyrka men samtidigt en flitig spelman i profan tjänst. Frånsett sitt lokalhistoriska intresse spelar monografien om honom en viktig roll genom att bringa upplysning om en mera framträdande musiker på landsbygden, verksam under övergångstiden mellan gehörsspelmän och notkunniga spelmän. Författarna ha berört Bjerkes roll som kompositör av diverse dansmusik och genom ett antal musiknoter belyst detta ämne. Genom att musiker av denna art ofta intagit en förmedlande ställning mellan den mera anonyma folkmusiken och den modebetonade och ståndsmässiga musiken ha de stundom kunnat utöva betydelsefullt inflytande på folkmusiken.

M. R—g.

HUGO CARLSSON: *De Handlandes Lijk Compagnie i Christianstad. 1698—1948.* Kristianstad 1948. 125 s., ill. Häft. kr 25:—.

Plikten att med sin närvaro hedra döda yrkesbröder vid deras begravning har i många skråämbeten varit klart angiven, och i småstäder med blott ett fåtal medlemmar i varje ämbete kunde vissa yrken sinsemellan göra högtidliga överenskommelser om att bära varandras lik till graven. Det var för övrigt ej blott en fråga om representation. Med tanke på tidens pompösa begravningsskick var det dessutom en ekonomisk angelägenhet. En ålderdomlig och exklusiv sammanslutning för detta ändamål är köpmännens i Kristianstad "Lijk Compagnie", en slags tidig begravningskassa, som så småningom kom att verka också som allmän understödsförening för medlemmars efterlevande. Inkomsterna utgjordes förutom av inträdes- och medlemsavgifterna även av ersättning, erhållen vid likbäring för utomstående, varvid hela kompaniet assisterade. Om denna säregna förening och dess historia ger boken en god uppfattning. Genom sin rikedom på konkreta notiser om samfundsliv och begravningsskick i en svensk småstad erbjuder den åtskilligt av allmänt kulturhistoriskt intresse. Jämsides med historiken över kompaniet ges också översikter över det gamla Kristianstad och särskilt dess handlande borgerskap.

G. v. S.

Bonde-Finland. Kulturhistoriska bilder och strövtåg. Utg. av V. ZILLIACUS. LT:s förlag, Stockholm 1949. 215 s., ill. Inb. kr 10:—.

LT:s förlag har haft den goda idén att med finske lektorn i Stockholm Vilhelm Zilliacus som redaktör publicera några bidrag av fackmän till belysning av finsk bondemiljö. Historieprofessorerna Eino Jutikkala skildrar sålunda här den historiska utvecklingen under klokt framhållande av likheter och olikheter med svenska förhållanden — inte minst de finska böndernas betydligt mera grundmurade ställning i ekonomiskt, politiskt och kulturellt hänseende. Kustaa Viljuna, en av sitt lands ledande folklivsforskare, bidrager med ett antal kapitel dels om förhistorien, dels om arbetsliv och levnadsförhållanden, sådana vi kunna studera dem i traditionen och i skriftliga källor.

Här delges även den förut något initierade läsaren många nya rön, om också av naturliga skäl endast i antydningens form. Fil. dr Esko Aaltonen, som i sin hembygd i sydvästra Tavastland blivit en centralfigur i det kulturella arbetet och som även därutanför verkat som impulsgevare och initiativtagare, berättar bl. a. om den finske bonden i konst och litteratur och om det breda folkliga intresset för skilda bygders egenart. I ett annat kapitel har den framstående folkdiktsforskaren Elsa Enäjärvi-Haavio lämnat en kortfattad framställning av sitt stora arbetsfält, och slutligen behandlar magister Ragna Ahlbäck den finlandssvenska folkkulturen i ett avsnitt, som blivit ganska kortfattat, "då den ju är lättare tillgänglig för svensk publik", såsom redaktören optimistiskt nog uttrycker sig i förordet.

Arbetet i sin helhet framträder — bortsett från några störande översättningsfel i kapitlet om husbyggnad — i en god svensk språkdräkt och är försett med ett stort antal ypperliga bilder. Det skulle utan tvivel vara tacknämligt om en motsvarande bok komme till stånd rörande vårt eget land, avsedd icke blott för finsktalande publik utan även för danskar och norrmän.

G. B.

KENNETH WILLIAMSON: *The Atlantic Island. A Study of the Faeroe Life and Scene.* London (Collins) 1948. 360 s., 34 fotografier, 32 teckningar. Kart. 16 sh.

Författaren, numera assistent vid Yorkshire Museum, fullgjorde under åren 1941—45 sin krigstjänstgöring på Färöarna och gifte sig härunder i Tórshavn med en färöiska. Han är egentligen naturvetenskapsman men har även tidigare publicerat några iakttagelser på folkkulturens område. I nu föreliggande, mycket värdefulla översiktsarbete, som är försett med ett entusiastiskt företal av Eric Linklater, har Williamson lämnat förhållandevis fylliga uppgifter särskilt om näringsliv och levnadsförhållanden i denna havsomflutna bygd, som har ett särskilt intresse för oss genom sina nära förbindelser med de övriga nordiska länderna. Framställningen har givits en tilltalande och för alla och envar läsbar form och är försett med ett utmärkt, till större delen av förf. själv hopbragt bildmaterial. Boken är på engelskt förebildligt maner utrustad med litteraturförteckning, glossarium och index.

G. B.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Herrgårdar och boställen* av
MANNE HOFRÉN 32: 50
- Svenska herrgårdshem under 1700-
talet* av GÖSTA SELLING 35:—
- Mölsåker — ett Tessinslott vid
Mälaren* av ERIK ANDRÉN 9: 50
- En bok om Tyresö* av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl. 20:—
- Julita klostrets godspolitik* av PER
STENSLAND 5:—
- Västerviks bebyggelsehistoria* av
ERIK ANDRÉN 6:—
- Simrishamn — bebyggelsens och
stadsplanens historia* av ERIK
ANDRÉN 7: 50
- Ronneby byggnadshistoria* av SI-
GURD ERIXON och SVEN T.
KJELLBERG 20:—
- Göteborgs byggnadshistoria* av
ARVID BÄCKSTRÖM 20:—
- Pataholm* av MANNE HOFRÉN ... 12:—
- Skottsbergiska gården i Karlshamn*
av BENGT BENGSSON 9: 50
- Svensk allmogekost* av NILS KEY-
LAND 5:—
- Bygd och yttervärld* av SIGFRID
SVENSSON 8:—
- Dalmålningarna och deras för-
lagor* av SVANTE SVÄRDSTRÖM .. 18:—
- Om kolning* av NILS KEYLAND .. 3:—
- Slagan och andra tröskredskap* av
DAG TROTZIG 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av
GÖSTA BERG 10:—
- Rågöborna* av PER SÖDERBÄCK .. 12:—
- Svensk soldat, redigerad* av MATS
REINBERG 7:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleälv
källsjöar* av ERNST MANKER 45:—
- Same Sita — lappbyn* av NILS
NILSSON SKUM 30:—
- Die lappische Volksmusik* av KARL
TIRÉN 45:—
- Die lappische Zaubertrommel* av
ERNST MANKER 100:—
- Skolseder från Skara* av ALLAN
NILSSON 5:—
- Årets äring* av ALBERT ESKERÖD.. 15:—
- Svenska skråsigill* av K. G. CE-
DERGREN och G. VON SCHOULTZ 10:—
- Urmakare i Sverige* av ELIS SIDEN-
BLADH 30:—
- Rokokomöbler* av MARSHALL LA-
GERQUIST 25:—
- Gustaviansk stil i Nordiska museet*
av SIGURD WALLIN 3: 75
- Herremansmöbler* av BRYNOLF
HELLNER 3:—
- Allmogemöbler* av SIGFRID SVENS-
SON 3:—
- Kistor* av GÖSTA VON SCHOULTZ .. 4:—
- Svenska vävnadstekniker och
mönstertyper* av E. VON WAL-
TERSTORFF 18:—
- Tygtryck i Sverige före 1700* av
INGEGERD HENSCHEN 12:—
- Linnedamast* av E. VON WALTERS-
TORFF 1:—
- Nationella dräkten* av EVA BERG-
MAN 20:—
- Skånes folkdräkter* av SIGFRID
SVENSSON 12:—
- Folkligt dräktskick i Vingåker och
Österåker* av A.-M. NYLÉN 16:—

INNEHÅLL

UPPSATSER:

Docent <i>Heribert Seitz</i> , Stockholm: Souvenirer och politik år 1772	97
Souvenirs and Politics in 1772	110
Intendenten, fil. lic. <i>Gösta von Schoultz</i> , Stockholm: En grupp nordiska medeltidskistor och deras paralleller	112
A Group of Medieval Scandinavian Chests and their Parallels	120

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

Professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund: Hembygdsundervisningen i den nya skolreformen ..	122
Regional Research and the New Educational Reform	125
Professor <i>K. Rob. V. Wikman</i> , Åbo: Textkritik och folktröttnings	125
Textual Criticism and Interpretation of Popular Belief	127

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

Svante Svärdström: Dalmålningarna och deras förlagor. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	128
Marshall Lagerquist: Rokokomöbler signerade av ebenister och schatullmakare i Stock- holm. Anmäld av <i>Sigurd Wallin</i>	130
Wilhelm Nisser: Die italienischen Skizzenbücher von E. J. Dahlberg und D. K. Ehren- strahl. Anmäld av <i>Arthur Johansson</i>	135
Poul Nørlund: Trelleborg. Anmäld av <i>Sune Ambrosiani</i>	137
Åke Campbell: Från vildmark till bygd. Anmäld av <i>Albert Eskeröd</i>	139

KORTA BOKNOTISER:

Leonora Christina Ulfeldt: Jammers Minde og andre selvbiografiske skildringer	143
Torsten Althin: C. E. Johansson 1864—1943	143
Helge Kragemo og Øystein Gaukstad: Ole Bjerke — en Romeriksmusiker	143
Hugo Carlsson: De Handlandes Lijk Compagnie i Christianstad 1698—1948	144
Bonde-Finland. Kulturhistoriska bilder och strövtåg	144
Kenneth Williamson: The Atlantic Island. A Study of the Faeroe Life and Scene	144

TRYCKERI A.-B. THULE
STOCKHOLM 1949

490803